

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету)

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри)

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри соціології та
політології

Тетяна ЛУШАГІНА

«___» _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти, спеціальність)

зі спеціальності:

052 «Політологія»

(шифр і назва спеціальності)

на тему: «Політична еліта українських земель та її роль у формуванні
державницьких традицій: історичний вимір»

Виконав: студент VI курсу, групи 631мз
Чеканов Вадим Вадимович
(П.І.Б.)

Керівник: д.політ.н., професор
Іванов Микола Семенович
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: к.і.н., доцент
Хмель Анастасія Олександрівна
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ТА ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ	7
1.1 Поняття «політична еліта» та її ключові характеристики	7
1.2 Вплив національної еліти на політичний розвиток України	26
Висновки до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	39
2.1 Політична еліта княжої доби та її вплив на формування державності .	39
2.2 Козацька еліта та її роль у державницьких процесах.....	46
2.3 Політична еліта в період Української Народної Республіки і Гетьманату	51
Висновки до другого розділу	56
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	58
3.1 Ситуативний прагматизм і регіональна кланова роздробленість політичної еліти.....	58
3.2 Професіоналізм, інтелектуальність і моральність політичної еліти як ключові цінності демократичної культури влади та управлінських процесів	73
Висновки до третього розділу.....	90
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Еліта відіграє важливу роль у формуванні держави, яка може проявлятися в різних сферах розвитку суспільства: політичного, економічного, культурного, духовного та національного.

Сучасний світовий політичний розвиток характеризується динамічними змінами, активним переходом до інформаційно-технологічної епохи, зміною статусу суб'єктів на міжнародній політичній арені. Усе це впливає на політичний розвиток кожної окремої держави. Тут варто відзначити, що вагоме значення у політичному розвитку України, як і інших країн, також відіграє національна еліта.

Національна еліта сьогодні сприймається як базовий інтеграційний елемент української держави та суспільства з точки зору розвитку української нації та державотворення.

У сучасних нестабільних умовах, зумовлених повномасштабною російсько-українською війною, питання національної еліти набуває все більшого значення. Крім іншого, це зумовлено необхідністю консолідації суспільства навколо спільних проблем, створення єдиної системи національних цінностей та інтересів з метою подальшого стабільного політичного розвитку держави.

Тому дослідження питань національної еліти та її ролі в політичному розвитку української держави є особливо актуальним та нагальним сьогодні. Наразі українському суспільству необхідна національна еліта, яка володіє відповідними характеристиками та якостями, які сприятимуть створенню єдиних національних цінностей, поширенню національної ідеї та політичному розвитку української держави в сучасних нестабільних умовах.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до вивчення політичної еліти українського суспільства та її впливу на формування державницьких традицій в історичному контексті. У роботі пропонується новий погляд на роль політичних еліт у різних етапах історії

України – від Київської Русі до періоду новітньої незалежності. Зокрема, у дослідженні акцентується увага на дослідженні еліти не лише як політичної та соціальної групи, а й як рушійної сили розвитку національної ідентичності та державного будівництва. Запропоноване дослідження дозволяє заповнити прогалини в історіографії з приводу взаємодії української політичної еліти з зовнішніми та внутрішніми чинниками, що впливали на процеси державотворення в Україні.

Проблематика національної еліти виступає предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед вітчизняних дослідників питання національної еліти досліджували Я. Білозерова [8], М. Кельман, М. Кристиняк [24], А. Кройтор [35].

Серед зарубіжних науковців проблематику національної еліти вивчали Ч. Міллс (дослідження еліти як соціальної групи, що здійснює управлінські та керівні функції у суспільстві) [88], Х. Ортега-і-Гассет (особливості та характеристика еліти) [52], М. Янг (роль еліти в розвитку суспільства) [89].

Науковці приділяли багато уваги дослідженню питання національної еліти та її ролі в розвитку суспільства. Але в сучасних реаліях відбувається безліч змін і трансформацій, які впливають на розуміння значення національної еліти та її впливу на розвиток суспільства й держави. Саме це і визначає необхідність та актуальність дослідження національної еліти та її ролі в політичному розвитку української держави.

Об'єктом дослідження виступає феномен «національної еліти».

Предмет дослідження пов'язаний з процесом формування і розвитку національної еліти в сучасній Україні.

Мета дослідження полягає у розкритті ролі національної еліти в політичному розвитку української держави та визначенні перспектив формування національної еліти в контексті сучасного політичного розвитку України.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд **таких завдань:**

- охарактеризувати сутність поняття «національна еліта»;
- визначити історичні етапи формування національної еліти на українських землях;
- виокремити ключові тенденції еволюції політичної еліти на різних етапах української історії;
- виявити основні проблеми, пов'язані із ситуативним прагматизмом та регіональною клановою роздробленістю сучасної політичної еліти України;
- оцінити роль професіоналізму, інтелектуальності та моральності у формуванні демократичної культури політичної еліти.

При написанні наукової роботи були використані такі **методи**:

- історичний метод, який є необхідним для визначення історичних етапів формування національної еліти в Україні;
- метод аналізу та синтезу, який використовувався для уточнення та характеристики поняття «національна еліта»;
- метод узагальнення, за допомогою якого формувались висновки наукової роботи;
- структурно-функціональний метод, за допомогою якого визначалась специфіка формування та розвитку національної еліти на українських землях;
- системний підхід, який використовувався для визначення ролі національної еліти в політичному розвитку держави.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть використовуватися для підготовки навчально-методичних матеріалів, лекційних та семінарських занять, круглих столів та конференцій щодо цієї проблематики. Отримані результати дослідження та теоретичні дані можуть стати основою для подальших наукових розробок. Висновки дослідження можуть бути корисними для студентів та викладачів спеціальності «Політологія».

Апробація результатів дослідження. Основні результати магістерського дослідження були представлені на Всеукраїнській щорічній науково-методичній конференції «Могилянські читання – 2024: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти (м. Миколаїв, 6-10 листопада 2024 р.) у вигляді тез на тему: «Політичні еліти і революції», с. 65-70.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків та списку використаної літератури.

Повний обсяг кваліфікаційної роботи складає 105 сторінок, з яких основний текст становить 92 сторінки.

Список використаної літератури налічує 90 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ТА ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ

1.1 Поняття «політична еліта» та її ключові характеристики

У первісному та рабовласницькому суспільствах термін «еліта» спочатку використовували для позначення процесів у тваринництві та рослинництві. У Стародавньому Римі цей термін мав значення, які пов'язані із селекцією, такими як «відбирати», «вирощувати», «полоти». У літературі Стародавнього світу та Середньовіччя дослідження еліти стосувалися проблеми відбору тварин та рослин для отримання бажаного результату. Згодом цей термін поширився на сферу соціальних відносин, а пізніше – на політику. Попри зміну контекстів, концепція еліти залишалася пов'язаною з ідеєю відбору кращих, здатних керувати більшістю та досягати значущих політичних результатів [2, с. 5].

Термін «еліта» почав широко використовуватися в політичному дискурсі після Першої світової війни, поступово замінюючи поняття «аристократія». Він охоплював ширше коло соціальних груп, зокрема буржуазію, військових, духовенство, науковців та письменників. Світова війна вимагала великої кількості управлінців для керівництва арміями, що сприяло переходу від вузького правлячого класу (аристократії) до більш різноманітних елітних груп у різних сферах суспільного життя. Наприкінці ХХ ст., із розширенням політики на всі сфери суспільного життя, термін «еліта» поступився місцем ширшому поняттю – політичного класу.

Однак, між Першою світовою війною та закінченням епохи Холодної війни розвиток концепції еліти не був поступальним. Після приходу до влади націонал-соціалістів і фашистів термін «еліта» активно використовувався в тоталітарних ідеологіях, що базувалися на расистських ідеях. Це дискредитувало поняття політичної еліти, підриваючи його легітимність у демократичних суспільствах. Після Другої світової війни в демократичних країнах цей термін практично зник із наукових досліджень і політичної практики. Такий «тоталітарний» зворот у взаємодії з елітами ще раз

підкреслює важливість дослідження їхньої ролі в демократизації та функціонуванні демократичних систем [23, с. 20].

Зародження поняття «еліти», зокрема політичної, відбулася в 1960-х роках під впливом так званого «веберівського ренесансу». Як зазначає Б. Кухта, саме в цей час політична та соціологічна думка звернулася до спадщини М. Вебера, зокрема його теорії бюрократії, цілераціональної дії та типів лідерства. У другій половині ХХ ст. сформувалися два основні підходи до розуміння політичної еліти. Перший трактує еліту як правлячий клас – це всі керівники певного рівня (номенклатура, бюрократія, менеджмент, публічна адміністрація тощо). Другий визначає еліту як носія суспільних цінностей, духовно розвинену, освічену та культурну меншість.

Ці підходи відображають вплив історичних процесів формування еліт та еволюції уявлень про них. У деяких типах суспільств еліта поєднувала обидві функції, коли керівництво здійснювали «найкращі». Однак, переважно домінувала перша тенденція: управлінські верстви формувалися на основі здатності ефективно ухвалювати рішення та швидко реалізовувати політику [14, с. 46].

У сучасних демократичних суспільствах знову актуальним стає прагнення поєднати ці два підходи – ціннісний і функціональний. Це передбачає необхідність врахування управлінською елітою громадської думки, цінностей та культурних особливостей суспільства.

Еволюція досліджень взаємодії політичної еліти пройшла шлях від філософських концепцій Античності до сучасних інтерпретацій політики та суспільства в умовах глобалізації та інформатизації. Вивчення політичних еліт розвивалося разом із об'єктивними процесами суспільного, економічного та політичного розвитку, що зрештою призвело до виокремлення панівної верстви — керівного класу [55, с. 86].

У другій половині V ст. до н. е. софісти, аналізуючи форми правління в грецьких містах-полісах, вперше використали термін «аристократія», що означає «влада найкращих». Цей термін позначав не лише обрану меншість, а

й форму правління. В такому контексті аристократичне правління (а згодом і правління еліт) протиставлялося іншим моделям, зокрема демократії.

Проте, не лише філософія та історія були основними науковими напрямами вивчення політичної еліти. На певних етапах важливу роль у формуванні уявлень про еліти відіграла генеалогія – наука про родовід, яка виникла на межі історії, біології та політики. Попри це, домінуючим напрямом залишалася політика. Для європейської аристократії стало вкрай важливим мати належний родовід, у якому серед предків зазначали монархів і засновників держав.

Прагнення довести своє походження від великих правителів минулого нерідко супроводжувалося спробами фальсифікації, якщо не всієї історії, то хоча б генеалогії окремих родів. Однак викриття таких підробок сприяло тому, що шляхетне походження втратило своє значення як основна ознака елітарності вже наприкінці XIX ст [65, с. 86].

Пошук реальних підстав для «права на владу» та управління став важливим аспектом досліджень політичної еліти як в умовах деспотизму, так і демократії. Для східних деспотій, таких як Вавилон, Месопотамія, Єгипет чи Індія, характерним було обґрунтування влади еліт через трансцендентні джерела – божественні сили, стихії чи міфічні першоджерела.

Водночас прагнення встановити чіткі критерії для відбору найкращих громадян і забезпечити відтворення правлячих верств через виборчі механізми є ключовою ознакою демократичних систем.

Поняття «політична еліта» є одним з основних термінів сучасної політичної науки. В загальному сенсі воно охоплює індивідів, які мають значний вплив або владу. До еліти належать державні службовці, депутати різних рівнів, керівники підприємств, а також представники науки, культури та освіти, які здобули популярність завдяки своїм професійним чи громадським досягненням.

Тобто поняття «політична еліта» відноситься до соціальної групи, яка займає ключові позиції в політичному житті суспільства і має значний вплив

на прийняття рішень, що стосуються управління державою та формування політичних процесів. Вона складається з осіб, які володіють владою, авторитетом і ресурсами, що дозволяють їм активно впливати на політичні процеси і визначати напрямки розвитку суспільства [180, с. 221].

У сучасній науковій літературі термін «еліта» часто використовується в поєднанні з іншими поняттями, такими як «політична влада», «політичне лідерство», «політичний режим», «політична система», «політична свідомість», «політична культура» та інші. Водночас, поняття політичної еліти розкриває суб'єктивний аспект політики. Політична еліта є феноменом, який охоплює статусні, владні, управлінські, психологічні, культурні та освітні характеристики цієї соціальної групи [17, с. 222].

Варто зазначити, що в сучасній політичній науці, як на зарубіжному, так і на вітчизняному рівні, немає єдиного тлумачення поняття «політична еліта». Сучасний науковий дискурс відзначається різноманітністю підходів і трактувань цього феномену.

У «Політологічному енциклопедичному словнику» політична еліта визначається як «меншість суспільства, вища, самостійна, відносно привілейована група, наділена особливими властивостями, яка бере безпосередню участь у прийнятті рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї» [59].

Вітчизняні та зарубіжні науковці достатньо багато уваги приділили дослідженню поняття еліта. Наразі існує декілька підходів до визначення цієї дефініції. Доцільно розглянути основні підходи до визначення еліти, щоб більш глибоко дослідити сутність та характеристику поняття національна еліта.

Так основними підходами щодо визначення поняття «еліта» є:

1. Функціональний підхід, відповідно до якого ключовим фактором при визначенні поняття еліта є статус, місце та роль людини в управлінській структурі. Відповідно до цього твердження, елітою виступає невелика група населення, яка відповідає за ухвалення управлінських рішень у суспільстві або

невелика соціальна група, яка має найбільший вплив у ньому. Прихильниками цього підходу є П. Шарон та С. Келер [37, с. 183].

2. Ціннісний підхід, відповідно до якого аристократизм, заслуги особистості та переваги однієї людини над іншою є основною характеристикою еліти. Такими перевагами можуть виступати освіта, моральні та особисті якості, поведінка людини [24, с. 44].

Перший науковий підхід до визначення сутності поняття еліта є більш вузьким, оскільки розглядає цей термін в контексті правлячого класу, що реалізує владу в суспільстві. Другий підхід є більш широким, тому що акцент робиться на особистих якостях та досягненнях людини.

Сьогодні еліта часто протиставлялася «масам», виступаючи ідеєю порятунку від занепаду масового суспільства. Подальший розвиток концепції взаємодії політичних еліт пов'язується з ліберальною доктриною, яка встановила свої принципи співіснування еліт у боротьбі з ідеологіями комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Ці ідеології відкидали засади ліберальної політики, пропонуючи нові філософські, політичні та ідеологічні принципи взаємовідносин між елітою та народом (масами) [20, с. 283].

Представляючи себе як «справжні» демократії, комунізм і фашизм критикували лібералізм, називаючи його псевдодемократією. Однак, у реальності тоталітарні режими знищили громадянські права та свободи, які захищалися демократичними конституціями на основі паритету та розподілу влади.

Основою доктрин комунізму та фашизму стала ідея колективізму. Вони заперечували, що головним завданням уряду є захист прав і свобод людини, і відкидали ідею, що індивід здатен самотійно визначати свої інтереси та оцінювати стратегії, яких має дотримуватися влада для захисту суспільних інтересів. Замість цього комунізм і фашизм утверджували домінування колективної сутності: «раси» у випадку фашизму і «суспільства» у випадку соціалізму. Вони зображували людей як складові частини колективу, підпорядковані його інтересам [68, с. 426].

Обидві ідеології трактували політику як складну сферу, що перебуває поза межами розуміння пересічної людини, і покладали її функцію на еліту, наділену особливими здібностями. Фашизм описував ці здібності як інстинкт або геніальність, тоді як комунізм – як вищий рівень наукового пізнання, що надавав право експертам визначати необхідний напрямок історичного прогресу.

На відміну від тоталітарних ідеологій, які розглядали політику як виключну сферу діяльності еліт, геніїв або вождів, демократичний політичний режим базується на засадах лібералізму. Він спрямований на розв'язання проблем, що виникають у політичних та соціальних відносинах між людьми. Ліберальний підхід, який акцентує раціональність і мораль у політиці, ставить під сумнів претензії фашистських чи комуністичних лідерів на виняткове розуміння політики та інтересів народу [83, с. 112].

Основні західні теорії елітизму почали розроблятися науковцями у 30-х роках ХХ ст. Одним із яскравих представників теорії елітизму того періоду є Й. Шумпетер, який «запропонував переглянути погляди на поняття демократії, відмовитися від утопічних ідей XVIII століття: воля народу, спільне благо та інші, які перетворилися на пропагандистські міфи, виходячи з того, що народ не компетентний у політиці. Він пропонує розглядати демократію як інститут, при якому владних позицій набувають ті чи інші еліти завдяки конкурентній боротьбі за голоси людей. Відмінною ж рисою еліт демократичного суспільства є не їхнє походження, а більш відкритий характер» [84, с. 101].

Ще одним науковцем, який досліджував поняття еліти є В. Парето – італійський вчений, який вважав, що суспільство не є гомогенним, люди в ньому відрізняються фізичними, моральними та інтелектуальними здібностями. Тому в суспільстві є різні особи – більш здібні і менш здібні. Більш здібні представники суспільства є елітою. Критеріями приналежності до еліти є уміння людини в конкретній сфері діяльності.

Український політолог В. Липинський продовжив ідеї В. Парето в своїй теорії еліт. Так, на думку В. Липинського «процес безперервного відновлення аристократії є характерною рисою історії різних часів і народів. Еліта – це те, що відбирається, формується з певною метою, при цьому потребує таких факторів, як стратегічне завдання, що висувається перед нею, визначена система підготовки» [48].

Великий внесок у розвиток теорії еліт вніс Х. Ортегі-і-Гассет, який вважав, що елітою є люди, які мають такі переваги, як моральна та інтелектуальна, при цьому статус не відіграє ролі при визначенні еліти. Інтелектуальні здібності та найвище почуття відповідальності – основа для осіб, які вважаються елітою [52].

Аналогічно еліта визначається у меритократичній концепції, автором якої є М. Янг. Науковець виходить з положення, що справжньою елітою можуть бути не лише ті люди, які є нагорі суспільства за народженням або випадково. Елітою є ті особистості, які відрізняються високими інтелектуальними здібностями, ерудицією, освітою, моральною перевагою та творчим потенціалом.

Меритократія – поняття, введене М. Янгом в 1958 р. для характеристики типу суспільства, якому характерно, що «людина піднімається нагору завдяки власним старанням та здібностям. На вершині державної організації знаходяться найбільш розумні та ділові люди – еліта. Дистрибутивні відносини у цьому суспільстві, природно, втілюють у собі принципи «меритократичної справедливості» [89].

Проблематика еліти нації або національної еліти була актуальною ще за часів Г. Сковороди. Філософ стверджував, що існує «нерівна рівність». У цьому контексті цікавим є положення Г. Сковороди щодо фонтану мудрості, який наповнює всі посудини вщерть, але містять вони різну кількість цієї рідини, оскільки мають неоднаковий розмір – рівність полягає в тому, що всі наповнені до краю [18].

Г. Сковорода робив акцент на тому, що Україна впродовж віків була позбавлена можливості формувати власну національну еліту. Навпаки, щоб підкорити народ, треба було швидше позбавитись носіїв державницького мислення. Периферійна функція України як суб'єкта господарювання і державотворення була вигідна імперським владним структурам.

Це положення є актуальним і для сучасної української держави, яка протистоїть російському агресору у повномасштабній російсько-українській війні. Теорія Г. Сковороди підтверджує необхідність належного елітарного провладу нації для розбудови суспільства у всіх сферах – політичній, економічній, науковій, культурній, освітній, медичній, оборонній та безпековій.

Вітчизняні науковці також не мають єдиного підходу до визначення поняття національна еліта. Так українські науковці виділяють «дві конкуруючі фракції національної еліти: відсторонену від державної влади еліту духу та «реально правлячий істеблішмент (політичний і економічний, який нерідко прагматично нехтує законами моралі й права» [11].

На думку вчених національна еліта є одним із видів політичної еліти, яка представляє націю загалом. Відповідно до цього, основна функція національної еліти – це реалізація контролю над розподілом цінностей та ресурсів від імені нації.

Це означає, що «процес формування національної еліти носить конкурентний характер боротьби за вплив на прийняття державних рішень і в підсумку – державну владу. Від реалізації державної влади чи впливу на неї національна еліта отримує економічну ренту як у вигляді пільгового доступу до ресурсів, так і через отримання плати за їх розподіл на користь тих чи інших груп» [10, с. 77].

Тобто, поняття національна еліта детерміноване розподілом влади та ресурсів у суспільстві, унаслідок чого відбувається диференціація владних суб'єктів в складі нації.

Український науковець О. Воронянський виділяє наступні сутнісні характеристики національної еліти:

1. Національна еліта є легітимним колективним суб'єктом політичного інтересу.
2. Національна еліта здійснює контроль над розподілом цінностей та ресурсів в суспільстві.
3. Національна еліта здійснює «довготерміновий вирішальний вплив на прийняття найважливіших політичних рішень, що реалізуються через механізми національних політичних інституцій (насамперед – національної держави, в якій колективним носієм суверенітету вважається нація як сукупність політично суб'єктних громадян» [11].

На думку науковця національна еліта є різновидом політичної еліти в суспільствах, які побудовані на національних засадах. Національна еліта реалізує політичну владу від імені нації як колективного носія суверенітету.

На думку М. Пірен національною елітою є основна рушійна сила, яка «осмислює і впроваджує в практику життя суспільств ідеї модернізації, це вибрана верства інтелектуалів» [57].

Тобто національна еліта – це обрана група суспільства, діяльність якої спрямована на реалізацію національних ідей та розвитку суспільства.

Таким чином, наразі не існує єдиного підходу серед вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення терміну «національна еліта». Основними критеріями для виокремлення еліти є статус, місце та роль у суспільстві (функціональний підхід) або заслуги та переваги особистості над іншими (ціннісний підхід).

Отже, під поняттям національна еліта розуміється невелика соціальна група, яка має особисті переваги та досягнення, є носієм національних та духовних цінностей та реалізовує контроль над розподілом цінностей та ресурсів від імені нації.

Влада та її вплив є одними з основних характеристик політичної еліти, оскільки саме через ці аспекти вона здатна домінувати в політичному житті

суспільства, визначати напрямок розвитку держави і приймати стратегічні рішення, що стосуються всіх сфер життєдіяльності.

Влада – це можливість і здатність здійснювати контроль, встановлювати правила та приймати рішення, що стосуються організації політичних, економічних і соціальних процесів. Влада політичної еліти проявляється в її здатності не лише приймати рішення, але й забезпечувати їх виконання, контролюючи механізми політичного управління та адміністративної системи.

Політична еліта володіє організаційними, матеріальними, інформаційними і фінансовими ресурсами, що дозволяють їй утримувати та реалізовувати свою владу. Політична еліта може: приймати закони та нормативно-правові акти, що регулюють державну політику і соціальні відносини в країні; контролювати державні органи влади, зокрема виконавчу, законодавчу та судову владу, і забезпечувати виконання своїх рішень; визначати економічну політику, керувати державними фінансами та впливати на розвиток основних секторів економіки [19, с. 186].

Влада і вплив тісно взаємопов'язані, але не завжди йдуть пліч-о-пліч. Влада передбачає офіційні повноваження і можливість прийняття рішень на рівні держави, тоді як вплив може бути результатом неформальних каналів комунікації, соціальних і культурних факторів. Політична еліта може мати формальну владу, але використовувати вплив для досягнення своїх цілей через переконання та мобілізацію громадськості. З іншого боку, вплив може бути більш значущим за наявність офіційних повноважень, коли еліта здатна маніпулювати суспільною думкою або використовувати економічні та культурні ресурси для реалізації своїх стратегій.

Завдяки цим компонентам політична еліта здатна не лише безпосередньо управляти країною, але й формувати її майбутнє, впливати на цінності, інтереси і переконання населення, а також забезпечувати стійкість свого політичного домінування.

Ексклюзивність є однією з ключових характеристик політичної еліти, яка визначає її як обмежену та особливу групу осіб, що займають провідні позиції в політичному житті суспільства і володіють значним впливом на процеси прийняття рішень. Ця характеристика передбачає, що члени політичної еліти не є випадковими людьми, а належать до певної соціальної категорії, яка вирізняється від широких верств населення за своїми функціями, можливостями та статусом [19, с. 187].

Політична еліта складається з обмеженої групи осіб, які займають вищі посади в уряді, парламенті, на ключових державних підприємствах, в органах місцевого самоврядування, а також в інших важливих інституціях влади. Ці особи володіють великим впливом на політичні процеси, і їх кількість є значно меншою в порівнянні з рештою населення [25, с. 73].

Члени політичної еліти часто мають привілейований соціальний статус. Вони можуть бути відомими завдяки своїй професійній діяльності, досягненням у політиці, економіці чи культурі. Такий статус надає їм доступ до важливих ресурсів і можливість приймати рішення, що мають значний вплив на розвиток країни. Їхня позиція в суспільстві часто є результатом високої кваліфікації, особистих досягнень або спадковості.

Ексклюзивність політичної еліти також означає, що вона має фактичну монополію на політичну владу в межах певної держави чи території. Лише ця група осіб здатна брати участь у визначенні основних політичних курсів, розробці законодавства та ухваленні рішень, які впливають на державну політику. Це означає, що інші соціальні групи, хоча й можуть мати певний вплив, не мають прямого доступу до реального прийняття рішень [25, с. 74].

Професіоналізм є однією з важливих характеристик політичної еліти, що визначає її здатність ефективно виконувати функції управління та прийняття політичних рішень, базуючись на високому рівні кваліфікації, досвіду та знань. Професіоналізм політичної еліти є важливим фактором, що забезпечує стабільність і ефективність функціонування політичної системи та

забезпечує прийняття обґрунтованих рішень в умовах складних політичних і соціально-економічних ситуацій [19, с. 188].

Професіоналізм політичної еліти проявляється в умінні приймати довгострокові стратегічні рішення, що вимагають високого рівня аналітичного мислення, оцінки ризиків та прогнозування наслідків. Члени політичної еліти повинні мати здатність працювати в умовах невизначеності та складних ситуацій, де необхідно обирати оптимальні шляхи для досягнення державних цілей і забезпечення стабільності.

Професіоналізм також виявляється в здатності ефективно організовувати роботу в державних органах, координувати дії різних інститутів і структур. Ключовим моментом є вміння працювати в команді, делегувати повноваження, вирішувати конфлікти та забезпечувати гармонійне функціонування державних органів [40].

Професіоналізм політичної еліти полягає не лише в технічних знаннях і управлінських навичках, але й у здатності вести дипломатичні переговори, будувати міжнародні відносини та підтримувати діалог з іншими елітами, як внутрішніми, так і зовнішніми. Це дозволяє ефективно брати участь у вирішенні глобальних та регіональних проблем, а також у пошуку спільних рішень із іншими політичними силами та державами [40].

Інституційна підтримка є важливою складовою професіоналізму політичної еліти, яка відображає наявність формальних і неформальних інститутів, організацій та механізмів, що допомагають їй виконувати свої функції, забезпечують стабільність та ефективність політичної системи. Вона включає в себе інститути, які формують політичне середовище, надають ресурси, організовують процеси прийняття рішень і сприяють розвитку правової та управлінської культури [19, с. 189].

Одним з основних елементів інституційної підтримки політичної еліти є наявність стабільних і ефективних державних органів, таких як уряд, парламент, судова влада, органи місцевого самоврядування. Ці інститути забезпечують політичну еліту необхідними ресурсами для реалізації

політичних рішень, а також гарантують їх легітимність. Ефективне функціонування цих органів дає еліті змогу діяти в рамках правового поля і користуватися інструментами для реалізації своїх цілей [54, с. 38].

Інституційна підтримка політичної еліти включає також підтримку з боку правової системи. Це означає, що існують чіткі правові норми, що регулюють діяльність політичних акторів і забезпечують їм можливість виконувати свої функції відповідно до законодавства. Це важливо для того, щоб політична еліта могла приймати і реалізовувати рішення в рамках конституційних норм та стандартів права [54, с. 39].

Політичні партії та рухи також є важливими інститутами, що надають інституційну підтримку політичній еліті. Партії є платформами для політичних лідерів, через які вони можуть представляти інтереси певних соціальних груп або політичних ідеологій. Вони також допомагають політикам здійснювати організацію виборчих кампаній, залучати електорат і забезпечувати представництво на різних рівнях влади.

Інституційна підтримка політичної еліти також передбачає наявність ефективних економічних інститутів, таких як центральний банк, фінансові органи, економічні планувальні структури. Економічні інститути надають політичній еліті інструменти для управління економікою, ухвалення рішень щодо фінансування державних програм, стимулювання економічного розвитку, а також забезпечення стабільності на фінансових ринках [54, с. 41].

Мобільність та динамізм є важливими характеристиками політичної еліти, які відображають її здатність до адаптації, оновлення та реагування на зміни в суспільстві, економіці та політичному середовищі. Ці характеристики дозволяють політичним лідерам ефективно функціонувати в умовах постійних змін і приймати рішення, що відповідають поточним викликам і вимогам [19, с. 190].

Мобільність політичної еліти передбачає її здатність змінювати своє місце в політичній ієрархії, адаптуватися до нових умов і викликів, а також знаходити нові можливості для досягнення своїх цілей. Мобільність може

бути як вертикальною (просування по кар'єрних сходах), так і горизонтальною (зміна політичних функцій або напрямів діяльності).

Вертикальна мобільність означає можливість підйому індивідуумів до вищих політичних посад, завдяки чому вони можуть впливати на процеси прийняття рішень. Вертикальна мобільність може бути результатом внутрішньопартійної конкуренції, зміни політичних альянсів, або навіть демократичних виборів, що відкривають нові шанси для лідерів, здатних змінювати ситуацію на свою користь [70, с. 111].

Горизонтальна мобільність в політичному контексті означає здатність політичних діячів змінювати напрямки своєї діяльності в межах політичної або управлінської кар'єри. Це може включати перехід з однієї політичної партії до іншої, зміну сфери діяльності, наприклад, з економічної до соціальної або зовнішньої політики, або активну участь у громадських рухах і організаціях. Така мобільність дозволяє політичним акторам адаптуватися до нових умов і зберігати свою значущість у політичному житті [70, с. 113].

Динамізм політичної еліти означає її здатність до швидкої адаптації, змін та відповідної реакції на зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі. В умовах постійних соціальних, економічних і політичних трансформацій, динамізм є необхідним для забезпечення ефективності та легітимності політичних рішень.

Політична еліта повинна бути здатна адаптуватися до змін у суспільстві, зокрема до нових соціальних вимог, протестних рухів, зміни суспільної думки чи глобальних тенденцій. Наприклад, зміни в технологічних чи економічних процесах вимагають від політичних лідерів швидкої адаптації до нових реалій. Вони повинні вміти адаптувати свою політику відповідно до вимог часу.

Динамізм політичної еліти також проявляється у здатності змінювати стратегії та підходи до прийняття рішень. Це може включати коригування внутрішньої політики залежно від змін на зовнішньому політичному фронті, адаптацію до нових економічних умов, а також реагування на зростання чи

зміну політичного тиску з боку опозиції, громадських рухів або міжнародних партнерів [70, с. 117].

Зв'язок з громадською думкою визначає легітимність та ефективність її діяльності. Політична еліта повинна враховувати інтереси та настрої населення, оскільки їх підтримка чи супротив можуть мати великий вплив на її стабільність та здатність до прийняття рішень. Цей зв'язок забезпечує відповідність політичних ініціатив вимогам суспільства та знижує ризик соціальних конфліктів [19, с. 191].

Політична еліта повинна постійно стежити за громадською думкою, щоб зберігати свою легітимність і підтримку. Громадська думка визначає, наскільки правильно та ефективно реалізуються політичні рішення, які приймаються на різних рівнях влади. Якщо еліта не реагує на запити громадян або ігнорує їхні інтереси, це може призвести до зниження її підтримки, зростання соціального напруження або навіть політичних криз.

Громадська думка може проявлятися через протестні акції, страйки чи інші форми громадського виразу невдоволення. У таких ситуаціях політична еліта змушена реагувати на це, змінюючи свою політику або використовуючи засоби дипломатії, щоб зменшити соціальну напругу. В іншому випадку відсутність реакції може призвести до ескалації конфліктів [53, с. 33].

Громадська думка безпосередньо впливає на виборчі результати. Політична еліта повинна ретельно стежити за реакцією суспільства до виборчих обіцянок, оскільки незадоволені виборці можуть призвести до поразки на наступних виборах. Більше того, підтримка громадськості є вирішальною для легітимності та стабільності політичного режиму [53, с. 18].

Політична еліта є ключовою складовою політичної системи, яка забезпечує реалізацію влади, формування державної політики та управління суспільними процесами. Її основні характеристики — влада та вплив, ексклюзивність, професіоналізм, інституційна підтримка, мобільність і динамізм, а також зв'язок із громадською думкою — є фундаментальними для її ефективної діяльності та збереження легітимності.

Еліта концентрує у своїх руках можливість прийняття важливих рішень, які впливають на життєдіяльність суспільства, водночас залишаючись відносно невеликою і привілейованою групою. Її професіоналізм і компетентність дозволяють забезпечувати якісне управління, а мобільність і динамізм сприяють адаптації до змін у політичному, соціальному та економічному середовищі [84, с. 101].

Інституційна підтримка гарантує стабільність функціонування еліти в межах існуючих політичних структур, тоді як зв'язок із громадською думкою забезпечує її відповідність інтересам суспільства, дозволяючи ефективно реагувати на виклики та підтримувати довіру громадян.

Таким чином, політична еліта відіграє вирішальну роль у розвитку державності, забезпеченні соціальної стабільності та реалізації національних інтересів. Її успішна діяльність залежить від збалансованого поєднання характеристик, що дозволяють еліті не лише утримувати владу, а й слугувати інструментом прогресивних змін у суспільстві.

Наразі в Україні відбуваються трансформації національної еліти, пов'язані із впливом повномасштабної війни і визнанням необхідності формувати, популяризувати та реалізовувати національні ідеї та цінності. Характерною рисою національної еліти в Україні є те, що вона досі складається з ідеологічно розрізнених осіб, що склалося в результаті несформованої національної ідеї та різновекторної політики, як внутрішньої, так і зовнішньої [84, с. 100].

Паралельно з цим відбувається демократизація суспільства, яка здійснюється найбільш свідомою частиною нації, що в майбутньому може призвести до утворення сильної та справжньої національної еліти.

Як зазначають Д. Гладка та О. Похило, на цьому етапі формування української еліти «велику увагу приділяють ролі політичної еліти у розбудові держави, а значимість наукової, мистецької, релігійної, військової еліт здебільшого залишається поза увагою вчених» [12].

Але для розвитку національної еліти в Україні важливо, щоб представники всіх еліт реалізовували свою діяльність, відповідно до важливих потреб суспільства, та ефективно виконували свої функції.

Сьогодні національна еліта більшою мірою спирається на сектор політики та економіки, що збільшує відстань між економічною і політичною елітами та іншими видами еліт – інтелектуальною, військовою тощо.

Наразі існує «дефіцит інтелекту в різних сферах суспільного життя, його низька затребуваність, що у подальшому може стати чинником гальмування розвитку української держави. Пріоритетом України повинна стати економіка знань, у якій інтелектуальні ресурси приносять значно більший прибуток, ніж природні» [61, с. 7].

Відповідно до сучасних українських реалій, важливим є сектор військової еліти, адже в умовах повномасштабної війни військова та оборонна сфери є найбільш значимими для збереження суверенітету та безпеки України.

Важливими соціальними функціями національної еліти в Україні є: світопізнання, управління державою, безпека та економічний розвиток.

На основі цих функцій виділяють такі види еліти, які присутні в суспільстві: духовна (інтелектуальна), політична та економічна.

На думку вітчизняних вчених, кожна з цих названих груп «виконує властивий йому комплекс обов'язків, які різняться між собою, відповідно і критерії їх належності до певної елітарної групи також є різними. Це може бути лідерство у певній сфері діяльності, пріоритети у власному житті, професіоналізм та компетентність у виконанні своєї роботи, матеріальне становище у суспільстві».

Українська національна еліта має характеризуватися такими рисами як патріотизм, культурність, високий рівень професіоналізму, чесність. Основою для формування такої національної еліти є національна єдність та демократичні цінності.

Українська еліта має бути носієм національної ідеї та української культури, що в результаті зможе забезпечити високий економічний,

соціальний розвиток держави та реалізовувати українські демократичні цінності.

Наразі в Україні виділяють такі види еліт: «політичну (представники державних органів влади, урядовці, керівники політичних організацій і партій), підприємницьку (банкіри, підприємці), військову (військові службовці), наукову (вчені, дослідники), мистецьку (артисти, художники, музиканти, видатні працівники української культури), релігійну (ієрархи, церковні діячі)» [12].

Основними чинниками, які впливають на стан та формування української національної еліти, на думку М. Кристиняк, є:

- родові переваги представників еліти, що є найпростішим шляхом до віднесення до еліти, тому що такий критерій не залежить від особистості, її досягнень та переваг;
- приналежність до політичних партій та владних структур, за допомогою чого можна увійти до групи національної еліти з метою подальшого задоволення потреб;
- зниження впливу системи освіти на формування національної еліти [34, с. 80].

При цьому, наразі відбувається підвищення впливу військової сфери. Він досяг найвищого рівня після повномасштабного вторгнення Росії на українські землі.

Перелічені фактори визначають, що наразі входження осіб до української еліти керується політичними та економічними факторами, які зумовлені історичними причинами розвитку національної еліти. Але відбувається і позитивна трансформація, яка проявляється в зростанні особистісного чинника.

Позитивна тенденція в формуванні та розвитку національної еліти в Україні полягає в тому, що додаються такі критерії належності до елітарної групи: «індивідуальні якості особистості: талант, креативність, творчість, ерудиція, переконання, відданість певним ідеалам, харизма та інші» [12].

Українська еліта, виконуючи власні функції, сприяє отриманню таких позитивних результатів:

1. вирішення державних проблем. Мається на увазі, що діяльність представників еліти спрямована на задоволення суспільних інтересів, а не особистих;
2. забезпечення участі в управлінні державою представників різних соціальних верст населення;
3. забезпечення оптимального співіснування професійності та демократизму в управлінні на тому рівні, який дозволяють соціально-політичні умови;
4. уміння налагоджувати гарні взаємовідносини з громадянським суспільством та з іншими елітарними групами, поважаючи їхню відносну самостійність та професійність;
5. побудова ефективних взаємовідносин із представниками політичної еліти;
6. забезпечення максимального демократизму в процесі пошуку рішень та їх реалізації;
7. розвиток важливих суспільних сфер, таких як економіка, освіта, наука та культура [53, с. 63].

Таким чином, розглянуто становище національної еліти в сучасній Україні, яке характеризується динамічними змінами. Залишаються актуальними тенденції попередніх етапів формування національної еліти, таких як вплив економічного та політичного фактору при входженні до елітарної групи.

При цьому все більшого значення набувають фактори особистого характеру – власні досягнення та переваги. Зростає роль військової та інтелектуальної еліти.

1.2 Вплив національної еліти на політичний розвиток України

Протягом історії України національна еліта завжди була рушієм боротьби за самостійність і державність. В епоху Київської Русі князівська еліта сприяла становленню ранньої форми української державності, впровадженню правових норм та утвердженню християнства, що стало фундаментом для культурної ідентичності. У період козацької доби саме козацька старшина та гетьмани, зокрема Богдан Хмельницький, взяли на себе відповідальність за утвердження автономії українських земель і захист національних інтересів у міжнародних відносинах [67, с. 4].

У часи відсутності власної державності національна еліта зосереджувала зусилля на збереженні культурної ідентичності та підтримці ідеї української незалежності. Наприкінці XIX – початку XX ст. інтелігенція відіграла провідну роль у розвитку української мови, літератури та історії, що стали основою формування національної ідеї. Особливо важливим був внесок політичних діячів, таких як Михайло Грушевський і Володимир Винниченко, у створення Української Народної Республіки, першої спроби побудови сучасної української державності.

Сучасний етап формування державності розпочався з проголошення незалежності у 1991 році. Національна еліта взяла на себе відповідальність за створення конституційних основ, побудову демократичних інститутів та проведення реформ, спрямованих на утвердження суверенітету. Політична еліта сприяє формуванню політичної ідентичності через визначення ключових цінностей, таких як демократія, права людини, верховенство права, а також через утвердження європейського вектора розвитку [6, с. 56].

Одночасно національна еліта відіграє значну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини, що є важливим елементом ідентичності. Це проявляється у підтримці національної мови, відродженні традицій, пам'яті про історичні постаті та події, які формують почуття єдності та приналежності до єдиної української нації.

Проте процес формування державності та ідентичності супроводжується численними викликами. Зокрема, це протистояння зовнішньому тиску, внутрішня політична поляризація, відсутність єдності серед еліт, а також недостатній рівень довіри громадян до владних інституцій. Незважаючи на це, еліта продовжує відігравати вирішальну роль у визначенні національного курсу, збереженні цілісності країни та її позиціонуванні на міжнародній арені [26, с. 505].

Формування державності та політичної ідентичності України нерозривно пов'язане з діяльністю національної еліти. Її здатність до об'єднання зусиль, ефективного управління та врахування національних інтересів є запорукою стабільного розвитку та зміцнення суверенітету України.

Також, однією з найважливіших є роль національної еліти в демократичному розвитку України, оскільки саме еліта визначає напрямки політичних та соціальних реформ, впливає на формування демократичних інститутів і стандартів, а також відіграє центральну роль у підтримці стабільності демократичної системи. Після здобуття незалежності в 1991 році національна еліта України взяла на себе відповідальність за трансформацію країни в демократичну державу, створення основ правового порядку та реалізацію принципів верховенства права, свобод та прав людини [47, с. 48].

У демократичному розвитку особливо важлива роль політичної еліти, оскільки саме вона забезпечує підтримку ідеї народовладдя, формування політичних партій і рухів, які представляють інтереси різних соціальних груп. Політична еліта повинна бути здатною до консенсусу і компромісу в рамках демократичного процесу, адже саме через взаємодію політичних сил та інститутів можливе досягнення соціальної та політичної стабільності. Еліта відповідає за інституціоналізацію демократії через проведення виборів, зміцнення законодавчої та виконавчої влади, а також створення умов для діяльності незалежних судових органів.

В умовах демократії еліта має сприяти розвитку цивільного суспільства, підтримувати незалежні медіа, організації, які займаються правами людини, а також сприяти розвитку політичної культури громадян. Це також включає в себе боротьбу з корупцією, встановлення ефективних і справедливих механізмів виборчого процесу, що дають змогу громадянам брати активну участь у політичному житті країни [73, с. 288].

Еліта також повинна забезпечувати гармонійний розвиток всіх сфер життя, сприяючи економічним реформам, інтеграції в міжнародні організації, а також підтримці соціальних і культурних ініціатив, які підсилюють демократичні процеси. Водночас, важливим є те, щоб еліта була готова до самокритики та оновлення.

Політична відповідальність та лідерство є основними складовими успішної політичної діяльності та розвитку демократичних держав. Вони відіграють важливу роль у формуванні політичного клімату, стабільності управління та ефективності реалізації державної політики. У контексті України ці поняття набувають особливого значення через історичні умови, численні політичні трансформації та виклики, що постають перед країною в умовах глобалізації та внутрішніх реформ.

Політична відповідальність передбачає, що політичні лідери повинні бути відповідальними перед своїми виборцями, державними інститутами та суспільством у цілому за свої рішення і дії. Це означає не лише здатність нести відповідальність за прийняті рішення, але й уміння передбачати наслідки своїх кроків для всіх сфер життя держави. Політична відповідальність також включає в себе механізми контролю та звітності, що дозволяють громадянам і суспільним організаціям перевіряти дії урядів, обирати або змінювати лідерів через демократичні процедури, а також вимагати звіту за виконану роботу [76, с. 179].

Лідерство в політиці – це здатність впливати на хід подій і політичний процес, вести за собою людей, формувати та реалізовувати стратегії розвитку держави, визначати пріоритети національної політики. Політичний лідер

повинен мати чітке бачення майбутнього, здатність мобілізувати ресурси та потенціал держави для вирішення найактуальніших проблем. Лідерство також передбачає вміння балансувати інтереси різних соціальних груп і політичних сил, бути готовим до компромісів, але водночас бути стійким до маніпуляцій і впливу інших сил, що можуть перешкоджати реформам [43, с. 39].

У демократичній системі політичне лідерство потребує високих моральних та етичних стандартів, а також здатності до самокритики. Лідери повинні демонструвати прозорість у своїх діях, ефективно комунікувати з громадськістю, прислухатися до громадських настроїв і бути чутливими до соціальних змін. Вони мають змогу через свої дії формувати суспільний довір до політичних інститутів і сприяти зміцненню демократії в країні. Водночас політичне лідерство має на увазі й здатність долати кризи, приймати важкі рішення в умовах нестабільності та непередбачуваності, зберігаючи при цьому довіру та підтримку громадян.

Політична відповідальність і лідерство в Україні, зокрема, проходять через призму європейської інтеграції, боротьби з корупцією, проведення соціальних і економічних реформ. Національна еліта, особливо на етапі перехідного періоду, повинна демонструвати зрілість, готовність до реформ та відповідальність за майбутнє країни. Політичні лідери, виходячи з власного досвіду та викликів сучасного часу, повинні розуміти, що їхнє лідерство не тільки базується на силі особистості чи емоційній привабливості, але й на здатності забезпечити довгострокові стабільні зміни в державі [16, с. 153].

Політична відповідальність і лідерство – це не просто здатність приймати рішення, але й уміння вести країну через випробування та невизначеності, орієнтуючись на спільні цінності, інтереси та майбутнє громадян. Від цього залежить стабільність демократичних процесів і ефективність політики в державі.

Під час політичних змін в Україні важливою складовою є прагнення до інтеграції в міжнародні економічні та політичні структури, що вимагає значних змін у внутрішній політиці та економіці. Під впливом зовнішніх

факторів та внутрішніх потреб країна здійснює важливі кроки у напрямку оновлення інститутів, що включають нові підходи до управління, правового поля, боротьби з корупцією та забезпечення прав і свобод громадян.

Важливим етапом на цьому шляху стало прагнення до співпраці з міжнародними організаціями, що стало основою для реформ, спрямованих на зміцнення демократичних принципів. Такі зміни потребували перехідного періоду, упродовж якого було необхідно адаптувати внутрішні механізми до вимог, що висуваються міжнародною спільнотою, зокрема в питаннях управління економікою, безпеки, прав людини та боротьби з дискримінацією [3, с. 92].

Зміни в політичних інституціях та відносинах між державою і громадянами, а також трансформація у сфері управління державними ресурсами, стали необхідними для досягнення більшої ефективності функціонування політичних структур та забезпечення стабільності в умовах глобальних викликів. Тісна взаємодія з міжнародними організаціями також сприяла формуванню нових економічних стратегій, націлених на залучення інвестицій, реформування судової системи та інтеграцію в єдиний ринок, що значно змінює підходи до ведення бізнесу, податкової політики та економічних практик.

Такі зміни не були б можливі без впливу міжнародного досвіду, який допоміг визначити пріоритети в усіх сферах життєдіяльності країни. Міжнародні угоди, правові рамки та механізми співпраці стали основою для проведення масштабних реформ, які, зокрема, дозволяють Україні адаптуватися до нових політичних і економічних реалій. Перехід до нових стандартів не тільки сприяє розвитку демократичних процесів, а й допомагає вирішувати нагальні питання, пов'язані з підвищенням ефективності управління, забезпеченням стабільності та реформуванням усіх секторів економіки [13, с. 66].

Інтеграційний процес і реформи стимулюють розвиток правової культури та свідомості громадян, а також сприяють формуванню нових

політичних еліт, які мають здатність працювати в умовах глобальної конкуренції, зберігаючи національні інтереси та підтримуючи демократичні принципи.

Національна еліта в Україні стикається з численними викликами та проблемами, які ускладнюють процес реформ і розвитку політичної системи. Однією з головних проблем є криза довіри між елітою та суспільством. Багато громадян сприймають еліту як віддалену, корумповану та зосереджену на власних інтересах, що суттєво підриває суспільну підтримку державних ініціатив та реформ. Така недовіра формувалася роками через випадки зловживання владою, неефективне управління та відсутність прозорості у прийнятті рішень.

Іншим значним викликом є проблема кадрової кризи. Політичні та управлінські позиції займають особи, які не мають достатньої компетентності, досвіду або бажання реалізовувати реформи, спрямовані на довгостроковий розвиток. Внаслідок цього реформи можуть проводитися повільно або поверхово, що знижує їх ефективність і створює додаткові ризики для стабільності системи [7, с. 134].

Корупція залишається ще одним великим бар'єром на шляху до побудови ефективного управління. Низка інституцій не може працювати належним чином через те, що корупційні схеми перешкоджають реалізації прозорих і чесних процесів у політиці, економіці та правовій системі. Це не лише підриває довіру громадян, а й відштовхує міжнародних партнерів і потенційних інвесторів.

Зовнішні виклики також мають значний вплив на діяльність національної еліти. Геополітична нестабільність, зокрема військова агресія Росії, вимагає від еліти здатності оперативно реагувати на загрози, зберігаючи баланс між безпекою та демократичними принципами. У таких умовах часто виникає ризик обмеження прав і свобод громадян задля забезпечення безпеки, що може створювати додаткові напруження в суспільстві.

Незавершеність реформ, особливо в судовій системі, правоохоронних органах та економіці, створює підґрунтя для політичної нестабільності. Відсутність дієвих механізмів контролю за діяльністю еліти, а також недостатня взаємодія між різними гілками влади посилюють дисфункцію державних інституцій.

Додатковим викликом є зростаючий популізм у політичному дискурсі. Частина еліти замість системного підходу до вирішення складних питань вдається до обіцянок, які неможливо реалізувати, що в результаті поглиблює розчарування суспільства. Популізм також може відволікати увагу від реальних проблем і зміщувати фокус політичної діяльності на короткострокові цілі [77, с. 120].

Проблеми також виникають через складність інтеграції до європейських і міжнародних структур, які висувають високі стандарти до політичної та економічної діяльності. Національна еліта часто не готова або не бажає адаптуватися до цих стандартів, що уповільнює процес інтеграції та зменшує перспективи міжнародної підтримки.

Тобто виклики і проблеми, з якими стикається національна еліта, потребують системного підходу для їх подолання. Це вимагає не лише політичної волі, а й глибокої взаємодії з суспільством, міжнародними партнерами та експертним середовищем для створення умов, які дозволять забезпечити стійкий розвиток держави [81].

Багато з вітчизняних дослідників визнають наявність взаємозв'язку між суспільством та елітою, який проявляється у впливі еліти на розвиток суспільства та окремих його сфер.

На думку І. Ярового, «еліту зі свого середовища може виділити лише суспільна група, яка має високий рівень політичної суб'єктності, тобто не лише усвідомлює свої специфічні політичні інтереси, але й має достатній рівень організованості та концентрації ресурсів влади для їх забезпечення» [84, с. 102].

У сучасному українському суспільстві такими групами більшою мірою є представники впливових бізнес структур, тому в більшості держав із наявністю великого розриву у заробітних платах і економічного становища, національна еліта виступає домінантною соціальною групою з високим матеріальним рівнем, яка впливає на ухвалення політичних рішень та управління державою.

Тут варто відзначити, що «політичні еліти, просуваючи свої специфічні інтереси через політичну систему, намагаються надати їм характер загальнонаціональних для того, щоб у боротьбі з конкурентними угрупованнями заручитися підтримкою більшості або хоча б частини нації» [84, с. 102].

Якщо переважна чисельність нації не здійснює належний контроль за ухваленням політичних рішень та управлінням державою, то національна еліта може завдяки своїй впливовості та авторитету задовольняти власні інтереси, які частіше за все не відповідають загальнозначущим інтересам нації та держави.

Тобто, можна констатувати, що проявляється такий взаємозв'язок між національною елітою та станом політичного розвитку як можливість лобіювання власних інтересів представників національних еліт.

За період незалежної України була сформована «система владних відносин, яка забезпечувала економічні та політичні інтереси великих бізнес-груп та пов'язаних з ними угруповань системи управління у владних структурах центру та регіонів» [246, с. 102].

Наразі громадянське суспільство є більш активним. Підвищення рівня активності громадянського суспільства зумовлено вторгненням російської армії у 2014 р. у східні області України та початком повномасштабної війни у 2022 р. Так, «2014 р. засвідчив серйозні зсуви у свідомості українського соціуму, спричинені Революцією Гідності та подальшим опором російській агресії» [75, с. 200].

Така ситуація сприяє підвищенню рівня контролю громадянами за реалізацією державної політики, тому прослідковується вплив національної еліти на ухвалення управлінських та політичних рішень, відповідно до інтересів суспільства.

Можна визначити такі основні способи впливу національної еліти в Україні щодо політичного розвитку та державної розбудови:

- створення певної групи символів, за допомогою яких еліти впливають на суспільний розвиток. Ця сукупність символів, що включає мову та поняття, за допомогою яких відбувається опис фактичної дійсності впливає на мислення щодо оточуючого світу та діяльності еліти;

- національна еліта формує вартість – капітал, гроші владу, досягнення в сфері освіти та культури, що виступає прикладом для інших досягти необхідної мети;

- вплив національної еліти на міжнародному рівні, тому що представники національної еліти формують уявлення про українську націю [24, с. 44].

Національна еліта може здійснювати вплив на політичний розвиток навіть у тому разі, якщо суспільство негативно сприйматиме представників елітарної групи. Це пов'язано з тим, що еліта є мініатюрою суспільства, якій були надані повноваження представляти націю.

Національна еліта впливає на зміни в суспільстві: з одного боку, активізуючи громадянське суспільство до підвищення контролю за прийняттям управлінських рішень, а з іншого – здійснює вплив на процеси та події в політичній сфері, завдяки наявності авторитетному статусу та впливовості.

Тому, як зазначають М. Кельман та М. Кристиняк, «саме за допомогою еліт формується економічний, соціальний, культурний та інші види розвитку держави, отож і роль їх у розбудові держави є вагомим» [24, с. 44].

Специфікою впливу української національної еліти на політичний розвиток держави є її регіональність. Тобто відбувається певне протистояння

загальнонаціональної еліти, представників територіальних та галузевих еліт. Таке протистояння проявляється у політичній та економічній боротьбі.

Науковці зазначають, що «ключова роль еліти полягає у формуванні, захисті та розвитку економічних, соціальних, політичних, культурних процесів розвитку з метою удосконалення процесу розбудови незалежної економічно-розвинутої держави» [24, с. 45].

Таким чином, визначено вплив національної еліти на політичний розвиток України. Національна еліта реалізовує свої соціальні, управлінські та економічні функції, завдяки чому досягає поставлених суспільних цілей і задач.

Окрім цього, національна еліта здійснює контроль за реалізацією державної політики та підвищує активність громадянського суспільства, виступаючи для громадян прикладом, що позитивно впливає на політичний розвиток.

Також, спостерігаються негативні тенденції впливу національної еліти на політичний розвиток, що проявляється в наявності ситуацій, коли представники національної еліти задовольняють власні політичні інтереси.

Сильного впливу на зміни національної еліти завдала повномасштабна російсько-українська війна.

Також сучасна національна еліта характеризується впливом економічного та політичного чинника для входження в елітарну групу, що є наслідком тривалого впливу радянської системи на формування та розвиток української еліти. Збільшується вплив особистісних чинників для входження в національну еліту, таких як особисті якості, вміння та досягнення людини. Відзначено, що більшого значення набуває військова та інтелектуальна еліта, що також зумовлено впливом повномасштабної війни.

Українська національна еліта здійснює вплив на політичний розвиток держави, за допомогою реалізації управлінських, економічних та соціальних функцій. Вплив національної еліти на політичний розвиток держави проявляється в позитивних аспектах (контролі за ухваленням політичних

рішень, активізації громадянського суспільства) та негативних (задоволення власних політичних інтересів представниками національної еліти).

Така ситуація зумовлює необхідність виявлення проблем у розвитку національної еліти та пошуку шляхів їх вирішення.

Висновки до першого розділу

Політична еліта – це ключова категорія в політичній науці, яка визначає специфіку розподілу влади, формування державних інституцій та стратегічний розвиток суспільства. Основною характеристикою еліти є здатність до управління та ухвалення важливих рішень, що впливають на суспільство в цілому.

Формування політичної еліти є багатовимірним явищем, яке залежить як від соціальних, економічних і політичних умов, так і від культурних та історичних чинників. Особлива увага приділялася її ролі у процесах націотворення та державотворення, де еліта виступає носієм не лише управлінських функцій, але й ідейного та ціннісного підґрунтя.

Політична еліта формується на основі таких характеристик, як професіоналізм, компетентність, здатність до стратегічного мислення та відповідальність. При цьому важливим є процес підготовки еліти, який включає якісну освіту, досвід громадської діяльності, а також розвиток управлінських та моральних якостей. З огляду на світові тенденції, особливого значення набуває політична освіта, що сприяє формуванню свідомих, компетентних і відповідальних лідерів.

У сучасних умовах важливою проблемою є дефіцит політичної довіри, що пов'язано із розривом між громадянським суспільством і політичною елітою. Основною причиною такої ситуації є відірваність значної частини еліти від реальних потреб суспільства, культивування посередності та прагматизму, які не сприяють довготривалому розвитку демократичних інститутів. Це підкреслює необхідність реформування системи підготовки еліти та її орієнтації на служіння загальнонаціональним інтересам.

Кланово-олігархічний стиль управління значно гальмує демократичні процеси. Відсутність єдиної стратегії, ситуативність дій та конфліктність всередині еліти ускладнюють державотворчі процеси. Проте позитивні зміни можливі за умов переходу до інституційного підходу в управлінні, де

пріоритет надається верховенству права, прозорості, підзвітності влади та відкритості політичної еліти.

Особливу увагу в дослідженні було приділено аналізу впливу глобалізаційних процесів на формування нової інтелектуальної еліти. Зростання значення знань, інноваційних технологій та інформаційної культури сприяє формуванню нових підходів до управління та державного будівництва. Інтелектуальна еліта, орієнтована на розвиток суспільства знань, може стати рушійною силою прогресу в умовах сучасного глобалізованого світу.

Важливо також враховувати етичні аспекти діяльності політичної еліти. Пріоритетність чесності, порядності, толерантності, взаємоповаги та служіння загальнонаціональним інтересам формують підґрунтя для стійкого розвитку суспільства. Професіоналізм політичної еліти має поєднуватися із моральними чеснотами, що сприяють зміцненню довіри між владою та громадянським суспільством.

Таким чином, ефективність функціонування політичної еліти залежить не лише від індивідуальних характеристик її представників, але й від ціннісних орієнтирів, моделей управління, що домінують у суспільстві. Відновлення довіри до політичної еліти вимагає комплексного підходу, який включає як системне реформування політичних інституцій, так і розвиток політичної свідомості та культури громадян.

Отже, успіх державотворчих процесів в Україні залежить від здатності політичної еліти до модернізації управлінської культури, орієнтації на демократичні цінності, інтеграції суспільства та реалізації стратегічних національних інтересів.

РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

2.1 Політична еліта княжої доби та її вплив на формування державності

Політична еліта княжої доби (IX–XIII століття) в Україні відіграла дуже важливу роль у формуванні державності, сприяючи як внутрішньому розвитку, так і міжнародному визнанню давньоруської держави. Вона складалася з князів, бояр, духовенства та військової еліти, і її діяльність мала величезний вплив на політичну, економічну та культурну структуру тогочасного суспільства.

Влада князя була абсолютною, але її здійснення часто потребувало підтримки інших еліт, таких як боярство та духовенство. Князі були не лише військовими лідерами, але й адміністраторами, які формували державну політику, дипломатичні стосунки та правові основи для функціонування держави [48, с. 75].

Одним з перших князів, який заклав основи для подальшої централізації та розвитку державності, був Олег Віщий. Він об'єднав землі Київської і Новгородської Русі, ставши першим правителем, який сформулював основні державні принципи та розпочав політику зовнішньої експансії, зокрема, приєднав Київ до свого правління. Олег був також першим князем, який започаткував дипломатичні відносини з Візантією, уклавши знаменитий мирний договір, що відкрив нові можливості для розвитку економічних і культурних зв'язків [48, с. 75].

Після Олега на троні з'явився Ігор Рюрикович, чиє правління стало відомим своєю важкою боротьбою за утримання влади, включаючи численні війни з племенами на південь від Києва, а також збирання данини з підкорених територій. Його правління також відзначалося низкою спроб реформувати систему оподаткування, зокрема, запровадженням нових форм збирання данини, що призвело до численних конфліктів із місцевими князями та населенням [48, с. 76].

Наступним правителем був Святослав Ігоревич, влада якого знаменувалася великими завоюваннями на південь та сході, в тому числі походами на Візантію та Болгарію. Святослав не став займатися укріпленням централізованої влади в межах Київської Русі, оскільки його основною метою була військова експансія. Його смерть, а точніше – трагедія, пов'язана з його вбивством печенігами, символізувала перехід від етапу розширення держави до періоду боротьби за її існування.

Володимир Великий, син Святослава, став одним з найвизначніших князів Київської Русі. Його правління принесло великі зміни в релігійній і культурній сферах. Одним з головних досягнень Володимира стало хрещення Русі в 988 році, яке визначило не лише релігійну орієнтацію держави, а й стало основою для формування нової ідентичності руського народу. Володимир сприяв розвитку міст, будівництву церкви, реорганізації адміністративної структури держави та зміцненню князівської влади [48, с. 77].

Ярослав Мудрий, син Володимира, став важливою фігурою у розвитку законодавства та освіти. За його правління був складений перший писаний кодекс законів – «Руська правда», який регулював питання власності, злочинів і покарань. Ярослав також зміцнив зовнішні кордони держави, укріпивши союз з Візантією через династичні шлюби своїх дітей. Під його керівництвом Київська Русь досягла найвищого рівня культурного і політичного розвитку.

Князі цієї доби не завжди мали абсолютну владу і часто стикалися з труднощами у вигляді внутрішніх конфліктів, боротьби за вплив між різними родами та князівствами. Проте їхня діяльність стала основою для формування та утвердження держави, що має глибокий вплив на подальшу історію і розвиток Русі.

Бояри в Київській Русі були однією з найвищих соціальних груп, яка теж відігравала важливу роль у політичному та економічному житті держави. Вони були зазвичай власниками значних земель і мали великі можливості для накопичення багатства та влади. Боярська еліта формувалася як на основі особистої вірності князю, так і через родові зв'язки, що забезпечували їхній

вплив у державному управлінні. Їхнє значення в системі влади було величезним: вони не лише були радниками князя, але й часто виконували важливі адміністративні, військові та судові функції [48, с. 78].

Бояри були тими, хто фактично допомагав князям управляти державою на місцях, оскільки володіли значними землями та засобами виробництва. Вони брали участь у зборі податків, організації оборони, а також часто служили військовими начальниками в князівських дружинах. Боярська еліта мала чітко визначене місце в державному устрої та часто була залучена до вирішення внутрішніх політичних питань, включаючи спадкові суперечки та боротьбу за трон. Саме через вплив бояр на політичну ситуацію багато князів старалися укріпити своє становище, намагаючись знайти баланс між княжою владою і впливом цієї еліти.

З самого початку існування Київської Русі бояри мали особливе становище в суспільстві, яке визначала не лише їхня військова роль, а й участь у вирішенні важливих державних справ. Вони були найближчими радниками князя, а їхня підтримка часто вирішувала політичні суперечки. Князі потребували союзників серед бояр для зміцнення своєї влади, а бояри, в свою чергу, прагнули використовувати цей зв'язок для збереження і розширення своїх статків та вагомого впливу.

Важливу роль в політичних інтригах відігравала й практика міжособистісних альянсів, зокрема через династичні шлюби, які укладали боярські роди для зміцнення своїх позицій. Під час політичної боротьби бояри часто виступали як основні опоненти князям, вимагаючи значних поступок чи навіть намагаючись змінити владаря. Тому в історії Київської Русі часто зустрічаються випадки, коли боярська еліта підтримувала або навіть ініціювала зміну князя, що призводило до внутрішніх конфліктів [5].

Боярство мало величезний вплив не тільки в князівських дворах, але й у сфері права та судочинства. Вони часто виконували функції суддів, вирішуючи спори серед підданих і навіть між собою. Їхня роль у законодавстві була також значною, оскільки вони брали участь у формуванні таких правових

норм, як «Руська Правда» Ярослава Мудрого, яка встановлювала межі їхніх прав і обов'язків, а також визначала правовий статус залежних селян і інших категорій населення [48, с. 79].

З часом, особливо в період розпаду Київської Русі в XI-XIII століттях, боярська еліта почала дедалі більше змагатися за політичну та економічну владу. Вони не тільки утримували значну частину землі, але й прагнули посилити своє становище за рахунок формування власних дрібних князівств, що стало однією з причин феодальної роздробленості. Суперечки між боярськими родами за землі та вплив на князів стали одним із факторів ослаблення єдності держави.

Таким чином, бояри були важливими гравцями на політичній арені Київської Русі. Їхній вплив на князів та на загальний розвиток держави був значним, але саме цей вплив, поряд з боротьбою за земельні володіння та владарювання, став однією з причин політичної нестабільності, яка зрештою призвела до ослаблення центральної влади і розпаду єдиної держави.

Духовенство в Київській Русі не лише виконувало релігійні функції, а й активно впливало на політичне, соціальне і культурне життя. З прийняттям християнства у 988 році, духовенство стало важливим чинником державної політики, а церква – складовою частиною політичної і соціальної структури Київської Русі. Відносини між церквою та князівською владою розвивалися в контексті розвитку державності, і церковна еліта не тільки підтримувала князів, але й активно формувала суспільні цінності та норми [48, с. 79].

Першим важливим кроком у політиці духовенства стало хрещення князя Володимира Великого та його народу, яке не лише вплинуло на релігійну орієнтацію Русі, але й стало основою для тісних зв'язків із Візантією. Прийняття православ'я дало можливість створити інституцію церкви, яка мала не тільки релігійні, але й політичні функції. Спільно з князями духовенство працювало над зміцненням єдності держави, легітимацією князівської влади та підтримкою стабільності в суспільстві [56].

Церква і духовенство мали величезний вплив на людей через освіту, виховання та моральні настанови. Духовенство стало основним носієм писемності і культури в Русі, бо саме монастирі були осередками знань, переписування книг, збереження літературних і релігійних традицій. Монастирі виконували також роль шкіл, де навчалися не лише майбутні священники, а й освічені представники боярства та князівської еліти. Церква відігравала важливу роль у поширенні грамотності, сприяючи розвитку літератури та історіографії [48, с. 80].

З часом церковні ієрархи почали відігравати роль важливих радників князів, і навіть мали вплив на політичні рішення. Архієпископи та митрополити, зокрема митрополит Іларіон та митрополит Кирило, були близькими соратниками князів і брали участь у вирішенні важливих державних справ. Їхнє слово мало велику вагу, і часто церква використовувала свою релігійну авторитетність для посилення князівської влади. Крім того, церква забезпечувала моральну легітимність правління, підтверджуючи правомірність влади князів через церковні обряди, хрещення, коронацію, благословення [56].

Одним із важливих аспектів політичної ролі духовенства було те, що церковні особи часто виконували роль посередників між князівською владою та народом. У разі політичної нестабільності або боротьби за трон, церква могла виступати як стабілізуючий фактор, виступаючи за підтримку одного з претендентів на владу або сприяючи мирним рішенням конфліктів.

Також церковні установи виконували важливі адміністративні функції, такі як контроль за земельними угіддями, розподілом ресурсів і навіть участь у судочинстві. Проте взаємодія між церквою та князями не завжди була безконфліктною. Бували випадки, коли церковна влада вступала в суперечності з князями через питання земельних прав, контролю над монастирями та впливу на політичні рішення. Наприклад, з часом стався розкол між Візантійською та Римською церквами, що позначилося і на церковних справах Київської Русі [48, с. 81].

Духовенство в Київській Русі стало не тільки релігійною інституцією, а й потужним соціальним і політичним гравцем, який безпосередньо впливав на розвиток держави. Церква була важливим інститутом у забезпеченні внутрішньої стабільності, зміцненні державної влади та культурному розвитку [56].

Військова еліта Київської Русі виконувала не лише функцію оборони держави, але й відігравала важливу роль у внутрішній політиці та структурі влади. Військові лідери, зокрема князівські воєводи та дружинники, часто ставали основними гравцями в політичних інтригах і суперечках, а їхня підтримка була вирішальною для зміцнення чи ослаблення князівської влади.

Військова еліта в Київській Русі формувалася з представників дворянських родів, що мали власні землі, які дозволяли їм підтримувати дружину – групу професійних воїнів, що служили князям. Ці дружини, як правило, склалися з вірних, добре озброєних воїнів, котрі були не тільки бойовими підрозділами, але й політичними союзниками князів. Вони здійснювали нагляд за зібранням податків, підтримували порядок у регіонах і часто займалися адміністративними функціями [48, с. 81].

Військова еліта Київської Русі була тісно пов'язана з князівською владою і часто відігравала вирішальну роль під час боротьби за трон. Військові лідери, які очолювали дружини, мали велику автономію в прийнятті рішень і могли впливати на політику князя. Вони були не лише військовими лідерами, але й радниками, а іноді й фактичними правителями в регіонах. Іноді, під час політичних криз чи міжусобних воєн, саме військова еліта виступала як одна з основних сил, що визначала, хто з претендентів на трон стане правителем.

У період розквіту Київської Русі військова еліта була також відповідальна за зовнішні походи. Військові кампанії Святослава Ігоровича, зокрема його походи на Візантію та Болгарію, є яскравими прикладами того, як військова еліта допомагала розширювати території Русі та забезпечувати її стабільність. Святослав, на відміну від деяких інших князів, надавав великого значення військовій службі і не прагнув зміцнювати центральну владу через

адміністративні заходи, а намагався досягти результатів через зовнішні завоювання. Завдяки сильним воєводам і відданим дружинникам його військові кампанії були успішними [56].

Однією з особливостей військової еліти Київської Русі було її значне вплив на боротьбу за князівську владу всередині держави. У багатьох випадках, коли князі не могли підтримати стабільність через внутрішні суперечки, саме військові лідери ставали вирішальними фігурами. Вони часто виступали як претенденти на трон або ж виступали на боці одного з претендентів, змінюючи хід історії держави. У певний період навіть звичайна дружина могла стати важливим елементом для забезпечення порядку або для розв'язання конфліктів.

Військові керівники в Київській Русі не лише керували армією, але й володіли великими земельними володіннями, що забезпечувало їм економічну підтримку. Землі, що надавались за службу, часто ставали джерелом не лише особистого багатства, а й базою для військової сили. Такі земельні володіння ставали центром впливу для військових лідерів, які часто використовували їх для зміцнення своїх позицій у політичних суперечках [5, с. 7].

Військова еліта також мала чітко визначену соціальну роль у суспільстві. Вони були носіями певних моральних і культурних традицій. Воїни мали високий соціальний статус і почитання серед простого населення, а їхня лояльність до князя та володіння військовими навичками були високо оцінені в тогочасному суспільстві. Водночас їхня роль була досить складною – вони не тільки забезпечували безпеку князів, але й часто ставали важливими політичними гравцями, визначаючи долю держави.

Отже, політична еліта княжої доби Київської Русі відігравала ключову роль у формуванні державності через тісну взаємодію між князівською владою, боярством, духовенством і військовими лідерами. Кожна з цих груп вносила свій вклад у забезпечення стабільності держави, формування її культурних та правових традицій, а також у зміцнення центральної влади.

Їхній вплив на розвиток Київської Русі був багатограним і, багато в чому, визначав напрямок еволюції цієї ранньої середньовічної держави.

2.2 Козацька еліта та її роль у державницьких процесах

Політичне лідерство та управління в Україні за часів козацької еліти було основою для формування ранніх політичних структур, що забезпечували стабільність і розвиток українських земель в період з кінця XVI до XVIII ст.

Козацька еліта, зокрема гетьмани, полковники та старшина, виконувала як військові, так і адміністративні функції, що дозволяло їм впливати на політичну ситуацію та формувати управлінську структуру. Гетьман був на чолі цієї системи і володів значними повноваженнями, які дозволяли йому контролювати як військові, так і цивільні справи. Його влада не обмежувалася лише управлінням військами – гетьман також контролював місцеві адміністрації, призначав полковників і сотників, а також здійснював судочинство у деяких випадках [38, с. 59].

Управлінська система в умовах козацької держави була досить централізованою, хоча й мала елементи демократії. Вибори гетьмана, що проводились на військових радах, дозволяли козакам брати участь у визначенні лідера, але в той же час це було політичне утворення, де головну роль відігравала старшина. Полковники, котрі керували адміністративними одиницями – полками, були найближчими помічниками гетьмана і контролювали важливі регіони. Сотники, в свою чергу, виконували роль управлінців на місцевому рівні, забезпечуючи порядок у своїх округах [38, с. 64].

Одним із основних аспектів політичного управління було постійне підтримання балансу між зовнішніми та внутрішніми факторами. Зовнішніми партнерами для козацької держави часто ставали потужні держави, як-от Московія, Річ Посполита та Османська імперія, з якими козацька еліта укладала різноманітні угоди. Погоджувальні акти та договори, як-от

«Березневі статті» 1654 року, показували намагання козацької еліти забезпечити автономію Гетьманщини та зберегти власну політичну ідентичність в умовах складних міжнародних відносин [38, с. 88].

Таким чином, політичне лідерство козацької еліти було багатограним процесом, що поєднував військові та адміністративні функції, потребуючи постійної взаємодії з місцевими громадами, старшиною, а також з сусідніми державами. Їхнє управління сформувало основи для української державної традиції, залишивши помітний слід в історії політичної організації.

Ідеї державності та автономії були вагомими для козацької еліти, так як вони визначали напрямок політичної боротьби та самовизначення українських земель у контексті складних відносин з сусідніми державами. У період з XVI до XVIII століття козацька еліта, особливо гетьмани та старшина, прагнули створити стабільну політичну структуру, яка б забезпечувала певний рівень автономії в рамках більших імперій, таких як Московія чи Річ Посполита. Ідеї автономії та державності стали основними мотивами боротьби за збереження політичної незалежності та культурної самобутності українського народу [31, с. 353].

Основна мета козацької еліти полягала в тому, щоб зберегти самоврядування, свободу внутрішніх справ та можливість безпосередньо вирішувати важливі питання політики і військової оборони без зовнішнього втручання. Це прагнення часто зіткнулося з прагненням потужних сусідів, зокрема Московії і Речі Посполитої, контролювати козацькі землі через централізацію влади та інкорпорацію до своїх територій. На цьому фоні відносини з Московією, що часто зводились до підписання договорів про військову допомогу, були двосічними: з одного боку, Україна прагнула зберегти свою автономію, з іншого – зовнішня політика Москви супроводжувалася спробами обмежити цю автономію.

Однією з найбільш яскравих подій, що відображають ідеї державності та автономії, стало укладання «Березневих статей» 1654 року, що стали частиною угоди між гетьманом Богданом Хмельницьким і Московією. Цей

договір, з одного боку, забезпечував військову підтримку для боротьби проти Речі Посполитої, а з іншого – підтверджував, що Гетьманщина зберігає свої внутрішні справи, управління, традиції та звичаї, а також велику автономію в межах Московії. Ця угода стала основою для подальшої боротьби за збереження козацької автономії, навіть коли з часом Московія почала дедалі більше обмежувати права Гетьманщини [38, с. 99].

Підтримка автономії проявлялася також у прагненні козацької еліти зберегти свої традиційні політичні та соціальні інститути, такі як військові ради та вибори гетьмана, що дозволяли українцям самим вирішувати важливі питання внутрішнього управління. Водночас ці прагнення не завжди співпадали з інтересами зовнішніх держав, що часто змушували козацьку еліту балансувати між різними політичними силами, аби зберегти свою автономію і водночас уникнути повного підпорядкування.

Тобто ідеї державності та автономії стали центральними у політичному житті козацької еліти, оскільки вони дозволяли забезпечити не тільки політичну і економічну свободу, а й збереження культурної ідентичності українців у складних умовах, коли навколо точилася боротьба за вплив великих держав.

Соціальні та економічні зміни, які відбулися в Україні за часів козацької еліти, мали значний вплив на організацію суспільства, соціальну структуру та розвиток економіки. Період козацької державності був часом формування нових політичних і соціальних інститутів, які поєднували елементи стародавніх традицій з новими викликами, пов'язаними з відносинами між різними соціальними групами, а також із впливом зовнішніх держав [78, с. 165].

Значна частина соціальних змін стосувалася взаємодії між козаками та іншими верствами населення. Козацтво, яке спочатку виникло як військове середовище, поступово перетворилося на основну правлячу еліту, що займала ключові посади в адміністративних і військових структурах. Старшина, яка складалася з полковників, сотників та інших посадовців, ставала власниками

великих земельних наділів, що дозволяло їй утримувати військові сили та здійснювати контроль над місцевим населенням. Водночас це призвело до утворення нового соціального прошарку – земельної аристократії, що відрізнялася від традиційного шляхетства Речі Посполитої.

Козацька еліта також почала впливати на економічну ситуацію в країні. Розвиток землеволодіння став важливою складовою економічної системи. Старшина, маючи великі земельні наділи, обробляла землю за допомогою кріпаків або селян, що значною мірою змінювало соціальні відносини на місцях. Землевласність козацької старшини забезпечувала їй фінансову незалежність і можливість підтримувати власну армію, що стало важливим фактором політичної стабільності. Землеволодіння також сприяло розвитку сільського господарства, яке, в свою чергу, стало основою економіки Гетьманщини. Однак, через відсутність сильної централізованої влади, землевласники часто діяли в своїх інтересах, що сприяло виникненню економічної нерівності і соціальної напруги [31, с. 130].

На економічний розвиток впливала і торгівля. Гетьманщина знаходилася на перехресті важливих торгових шляхів між Західною Європою та Сходом, що сприяло розвитку міст і торгових відносин. Київ, Чернігів, Полтава стали важливими торговими центрами, де здійснювався обмін товарами з іншими державами. Однак, економічний розвиток обмежувався постійними військовими конфліктами, змінним політичним становищем і спробами контролю з боку зовнішніх держав.

Соціальні зміни в козацькому суспільстві також торкнулися статусу і прав бідних верств населення. Козаки, як і рядові селяни, часто зазнавали економічного тиску через збільшення податків і рекрутські набори до армії. Це призводило до соціальних конфліктів, що відображалися в численних бунтах і повстаннях, як, наприклад, у часи Руїни, коли внутрішні суперечності між різними частинами козацької еліти призводили до спроб реставрації автономії [31, с. 133].

Отже, соціальні та економічні зміни за часів козацької еліти були результатом складної взаємодії між політичними, соціальними та економічними факторами, що формували нові соціальні структури і визначали розвиток економіки. Еліта, володіючи землями та іншими ресурсами, активно формувала основи для управління країною, але водночас зіштовхувалася з проблемами нерівності та економічної залежності від великих держав.

Військова роль козацької еліти була однією з основних складових її впливу на політичні процеси в Україні, оскільки козаки сприймалися як захисники державних і національних інтересів. Військова організація та стратегічні здобутки стали важливим фактором, який визначав не лише внутрішню стабільність, а й зовнішньополітичні відносини Гетьманщини з іншими державами. Козацька еліта була представлена не лише військовими лідерами, такими як гетьмани, полковники і сотники, але й широким військовим контингентом, що становив кістяк козацької армії. Вони мали великий вплив на функціонування військової машини, її стратегію і тактику, що визначало військову спроможність козацької держави [30, с. 89].

Козаки були майстрами партизанської війни, часто застосовуючи тактику, що дозволяла їм вести ефективні бойові дії навіть проти більш чисельних і краще озброєних ворогів. Під керівництвом еліти вони здобували перемоги в ряді великих битв і кампаній, зокрема під час визвольних воєн Богдана Хмельницького, коли їхні збройні сили виступили не лише проти польської влади, але й проти численних спроб утримання Україною під контролем різних великих держав. У цих конфліктах козаки активно використовували тактику рейдів, що дозволяло їм наносити серйозні удари по супротивникові і одночасно уникати великих втрат.

Завдяки високій мобільності та здатності організувати швидкий оборонний або наступальний перехід на різні ділянки фронту, козаки здобули репутацію потужних військових формувань. Вони були незамінними у боротьбі з набігами кримських татар, турецькими військами і польськими загарбниками. Одночасно, військова роль козацтва не зводилася лише до

оборонних функцій – козаки часто здійснювали масштабні військові походи, розширюючи території, на яких поширювалася їхня влада.

Важливою частиною військової ролі козацької еліти була організація системи військового управління. Всі важливі військові рішення ухвалювались на радах, що збиралися для обговорення стратегічних питань. Це дозволяло підтримувати вищий рівень військової дисципліни і враховувати думку не лише вищих керівників, але й рядових козаків. Водночас старшина мала великий вплив на мобілізацію та забезпечення армії ресурсами, а також на визначення основних напрямків військової політики [32, с. 30].

У військових кампаніях велика роль відводилась не лише землям, що належали козацьким старшинам, але й фінансовим і матеріальним ресурсам, необхідним для підтримки армії. Землеволодіння давало старшині можливість утримувати власні війська та забезпечувати їх необхідними матеріалами для бою. Козацька армія була багатонаціональною, зокрема вона включала не лише українців, а й представників інших народів, таких як татари, які служили в рядах козаків.

Таким чином, військова роль козацької еліти була багатогранною і глибоко вкоріненою в загальній стратегії оборони та розвитку української держави. Вона включала як організаційні аспекти, так і стратегічні рішення, що визначали долю українських земель у контексті зовнішніх і внутрішніх викликів.

2.3 Політична еліта в період Української Народної Республіки і Гетьманату

Політична еліта в період Української Народної Республіки (УНР) і Гетьманату в Україні 1917-1918 років зазнавала значних змін через революційні події, боротьбу за незалежність та зовнішньополітичний тиск.

Політична еліта УНР, що існувала в 1917-1918 роках, сформувалася на основі демократичних, національно-визвольних і соціалістичних рухів, що

виникли в Україні після Лютневої революції 1917 року в Росії. Центральну роль у становленні політичної еліти УНР відіграли представники різних політичних сил, серед яких переважали соціалісти, а також частина ліберальних і націоналістичних сил, які підтримували ідею української незалежності та національного самовизначення [66, с. 103].

Одним із найвпливовіших представників цієї еліти був М. Грушевський, голова Центральної Ради, який очолив рух за українську незалежність і відіграв ключову роль у формуванні ідеології УНР.

Грушевський був не лише політичним лідером, але й видатним істориком, автором концепції української нації та державності, що стала основою для проголошення автономії України в складі Російської Федерації у березні 1917 року. Його ідеї про національну самоідентифікацію та демократичні реформи, що мали об'єднати різні соціальні групи, стали основою політики Центральної Ради. Проте його політична орієнтація на соціалізм і створення демократичної, парламентської республіки зустріла опір з боку інших політичних сил, зокрема, більш консервативних [66, с. 104].

Іншою значною фігурою в політичній еліті УНР був В. Винниченко, який разом із Грушевським став одним із лідерів Центральної Ради. Винниченко був радикальним соціалістом, одним з основних ідеологів і організаторів української революції 1917 року, який неодноразово очолював Генеральний секретаріат УНР – перший уряд незалежної України. Його політичні погляди були більше орієнтовані на революційні зміни та соціалістичні трансформації, що також призвело до конфліктів із консервативнішими силами. Винниченко був одним з головних прибічників ідеї соціалістичної революції, проте зіткнення з реальністю політичних та соціальних процесів в Україні змусило його відмовитися від безкомпромісного революціонізму.

С. Петлюра – один із провідних діячів УНР, який очолював військово-відомство, став важливою фігурою після проголошення незалежності України в січні 1918 року. С. Петлюра був представником більш консервативного,

військового крила політичної еліти УНР, що акцентувала увагу на необхідності створення сильної армії та захисту національних інтересів через боротьбу з більшовиками та іншими ворогами державності.

С. Петлюра підтримував ідею незалежної української держави, проте в його політиці все більше простежувалась орієнтація на соціальний компроміс, хоча він і не відмовлявся від ідеї централізованої влади. Як військовий лідер, він став символом боротьби за українську незалежність, хоча його методи управління і політичні рішення піддавалися критиці [66, с. 106].

Центральна Рада як орган влади та її політична еліта були змушені балансувати між різними соціально-політичними групами – від радикальних соціалістів до лібералів і буржуазії. Ця внутрішня політична боротьба виявлялася в боротьбі за владу між більшовицьким крилом, яке прагнуло здійснити соціалістичну революцію, і прихильниками поміркованого націоналізму, які прагнули стабільності та незалежності. Зовнішньополітична ситуація також накладала великий відбиток на діяльність політичної еліти – нестабільність в Росії, війна з Центральними державами, антиукраїнські настрої в сусідніх країнах (Польща, Радянська Росія) створювали умови для прийняття важливих і часто суперечливих рішень.

Політична еліта УНР не змогла зберегти стабільність і цілісність держави, оскільки зіткнення з внутрішньою опозицією та зовнішнім тиском призвело до зростання політичної нестабільності, що стало основною причиною поразки УНР. Проте її спадщина ідеологічно залишила великий вплив на подальшу історію України, особливо в контексті боротьби за національну ідентичність та державну незалежність.

Політична еліта Гетьманату, який існував в Україні в 1918 році під керівництвом П. Скоропадського, сформувалася в умовах кризової ситуації та боротьби за державну незалежність. Після повалення Центральної Ради внаслідок перевороту 29 квітня 1918 року П. Скоропадський, який був підтриманий німецьким командуванням, встановив в Україні авторитарний режим. Гетьманат був спробою стабілізувати країну шляхом встановлення

сильної влади та співпраці з Центральними державами, насамперед з Німеччиною, що було необхідно для збереження української державності в умовах Першої світової війни та політичної нестабільності [28, с. 178].

Павло Скоропадський – колишній офіцер російської армії та представник старої української шляхти, став центром політичної еліти Гетьманату. Він бачив майбутнє України в контексті консервативної ідеології, що включала створення стабільної, централізованої держави під егідою Німеччини. Скоропадський був прагматичним політиком, який ставив за мету уникнути розвалу України через анархію та конфлікти між різними політичними силами. Його концепція передбачала зміцнення держави через підтримку монархічних та буржуазних структур, що відповідало інтересам як української шляхти, так і частини української інтелігенції та військових.

В адміністрації Гетьманату були також представники різних соціальних та політичних груп, які підтримували Скоропадського. Уряд гетьмана складався з численних інтелігентів, офіцерів, представників буржуазії та частини поміркованих соціалістів, які прагнули стабілізувати економіку та політичну ситуацію в країні. Ці люди бачили в авторитарному режимі на чолі з гетьманом шанс для збереження української державності, однак їхня політика часто викликала невдоволення широких верств населення, особливо серед робітників, селян і соціалістичних сил, які бачили в гетьманській владі відродження старого порядку.

Зокрема, вагомий внесок у політичній еліті гетьманату зробили такі особи, як О. Лизогуб, який став міністром внутрішніх справ, і Д. Дорошенко, який обіймав посаду міністра закордонних справ. Вони були частиною урядової команди, яка намагалася зберегти українську державність під протекторатом Німеччини. Уряд Гетьманату розробляв реформи, спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, зокрема аграрні реформи, які мали на меті поліпшити становище селян, але їх реалізація стикалася з величезними труднощами через опір з боку радикальних соціалістичних і лівих сил [28, с. 179].

Гетьманат також мав своєрідну підтримку серед частини підприємців, аристократії та більшості націоналістичних елементів, які вбачали в Скоропадському єдину можливість зберегти незалежність України. Однак, режим Гетьмана був не надто популярним серед широких народних мас, зокрема серед робітничих і селянських верств, які ставали все більш невдоволеними через відсутність реальних економічних і соціальних змін.

Зовнішня політика Гетьманату орієнтувалася на посилення союзницьких відносин з Німеччиною, яка надавала допомогу Україні у вигляді військової та економічної підтримки. Проте, незважаючи на ці зусилля, режим П. Скоропадського залишався залежним від зовнішньої підтримки, а після поразки Німеччини в Першій світовій війні Гетьманат опинився в ізоляції.

Таким чином, політична еліта Гетьманату була різноманітною, складалася з консервативних, буржуазних, монархічних та поміркованих елементів, які прагнули стабілізувати країну через сильну владу. Однак, відсутність широкої народної підтримки та зовнішні фактори, зокрема поразка Німеччини, стали основними причинами падіння гетьманського режиму вже у грудні 1918 року, після чого в Україні знову прийшли до влади соціалістичні сили.

Висновки до другого розділу

У другому розділі розглянуто еволюцію політичної еліти на українських землях у різні історичні періоди. Аналіз охоплює княжу добу, козацьку епоху, а також періоди Української Народної Республіки та Гетьманату. Значення політичної еліти для становлення державності простежується через її різноманітну роль у внутрішньому управлінні, зовнішній політиці та культурному розвитку.

У княжу добу політична еліта складалася з князів, бояр, духовенства та військових лідерів, які забезпечували функціонування Київської Русі. Основи централізованої влади заклали такі правителі, як Олег, В. Великий та Я. Мудрий. Водночас конфлікти між князями та боярством, а також зовнішні загрози сприяли ослабленню державної єдності.

Князі цього періоду не завжди володіли абсолютною владою та часто стикалися з викликами, такими як внутрішні конфлікти та боротьба за вплив між окремими родами й князівствами. Однак їхня діяльність стала фундаментом для формування і зміцнення державності, що суттєво вплинула на подальшу історію та розвиток Русі.

Бояри займали особливе місце в суспільстві, визначене не лише їхньою військовою роллю, але й активною участю у вирішенні багатьох державних питань. Вони виступали найближчими радниками князя, а їхня підтримка нерідко ставала вирішальною у політичних суперечках.

Церква та духовенство стали головними носіями писемності та культури в Русі, адже саме монастирі були центрами знань, переписування книг і збереження літературних та релігійних традицій. Монастирі також виконували функцію шкіл, де здобували освіту не лише майбутні священнослужителі, але й освічені представники боярства та князівської верхівки. Церква відігравала ключову роль у поширенні грамотності, сприяючи розвитку літератури та історіографії.

Козацька еліта XVI-XVIII століть стала основою формування української автономії та державності. Гетьмани, старшина і полковники

поєднували військові, адміністративні та дипломатичні функції. Політична боротьба козацтва сприяла укладанню ключових угод, таких як «Березневі статті» 1654 року, що закріпили автономію Гетьманщини. Попри це, вплив зовнішніх держав і внутрішні суперечності часто обмежували можливості реалізації їхніх політичних ідей.

Епоха Української Народної Республіки продемонструвала перехід політичної еліти до демократичних та соціалістичних цінностей. Лідери, як-от М. Грушевський, В. Винниченко та С. Петлюра, намагалися забезпечити незалежність України через поєднання соціальних реформ і військових зусиль. Проте протистояння різних політичних груп та зовнішні загрози перешкодили утвердженню стабільності.

Гетьманат П. Скоропадського, своєю чергою, запропонував авторитарну модель управління, орієнтуючись на консервативні та монархічні принципи. Попри спроби стабілізувати економіку та політичну ситуацію, відсутність підтримки серед широких верств населення й поразка Німеччини в Першій світовій війні призвели до швидкого падіння цього режиму.

Отже, політична еліта на різних етапах української історії була важливим фактором формування та підтримки державності. Її діяльність відображала адаптацію до викликів часу, взаємодію з внутрішніми і зовнішніми силами, а також боротьбу за національну ідентичність та автономію. Хоча еліта не завжди досягала поставлених цілей, її вплив став основою для подальшого розвитку української державності.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1 Ситуативний прагматизм і регіональна кланова роздробленість політичної еліти

Сучасні дослідники звертають увагу на серйозну проблему, з якою зіткнулася політична еліта України. У процесі трансформаційних змін політико-управлінська еліта втратила багато своїх позитивних якостей [24, с. 90-91]. Водночас вона посилила свій вплив на ключові процеси, зокрема приватизаційні, набувши фактичної, а не лише формальної влади. Однак, розширення її повноважень та дисбаланс у виконанні функцій спричинили швидке зниження ефективності. Наприкінці 1990-х років якісний склад і професійний рівень еліти суттєво знизився, що викликало необхідність посилення адміністративного потенціалу держави та перегляду загальних принципів її діяльності [24, с. 90-91]. Ця ситуація підкреслює важливість розробки нових характеристик і моделей поведінки правлячої еліти.

Хоча нові політики й мають амбіції проводити реформи, що є нагальною потребою сучасного суспільства, їхньою головною рисою залишається орієнтація на власний добробут, кар'єрний ріст і особистий успіх. Політична еліта поступово стає більш прагматичною, балансує між державними та власними інтересами. Проте ця тенденція ослаблюється через стратегічну невизначеність і ситуативний характер політичної поведінки, яка не спрямована на досягнення загальнонаціональної мети [1].

Дослідник Є. Бистрицький також наголошує на тому, що українська еліта концентрується переважно на бізнес-інтересах, а не на партійних чи державних пріоритетах. Він зауважує, що еліта досі не має національної свідомості й корпоративної солідарності навколо цінностей Української держави та стратегій її розвитку. Відсутність цих важливих якостей призводить до делегітимації влади, яка втрачає довіру суспільства [57].

Таким чином, однією з ключових особливостей трансформації політичної еліти є ситуативний прагматизм, орієнтований на досягнення швидких тактичних успіхів як у державних справах, так і у підвищенні власного статусу. Цей аспект заслуговує на більш детальний розгляд.

Треба звернути увагу на концептуально-теоретичний аналіз поняття прагматизму як світоглядної та ціннісної орієнтації, спрямованої на досягнення практичної користі й успіху. Одним із провідних дослідників цього явища у ХХ столітті був Дж. Дьюї, класик американського прагматизму. Він підкреслював, що глибокі аспекти людського світогляду визначаються тим, як людина ставиться до проблем поведінки. Основною метою його концепції було пояснення ідей, які допомагають розв'язувати моральні та соціальні конфлікти повсякденного життя, перетворюючи ці ідеї на ефективний інструмент для їх подолання [15, с. 20].

За Дьюї, оцінка дій та явищ залежить не від загальних правил чи абстрактних категорій, а від критичного осмислення конкретної ситуації. Людина обирає дію, керуючись своїми бажаннями та інтересами, і саме закладені можливості визначають сенс її вибору. Таким чином, за цією теорією, поведінка особи не базується на фундаментальних принципах чи ідеалах, а залежить від ситуації й особистого сприйняття бажаного результату.

Дьюї також вважав, що перед прийняттям будь-якого рішення людина має ретельно проаналізувати обставини, використовуючи раціональне мислення для оцінки добра та зла в конкретному контексті. При цьому добро й зло, на його думку, не є універсальними категоріями, а формуються залежно від конкретної ситуації.

Дьюї ставив у центр уваги роль людського розуму, який має аналізувати ситуацію та визначати оптимальний план дій, що відповідає індивідуальним переконанням про справедливість і благо. Однак, така орієнтація на ситуативність створює виклики для формування довгострокових стратегій та досягнення загальних цілей, зокрема в соціальному управлінні та політиці.

На основі досліджень українських науковців і експертів можна виділити кілька важливих особливостей взаємодії різних груп політичної еліти.

Серед них: зростаюча конкуренція між політичними силами, ототожнення інтересів окремих партій і лідерів із народними прагненнями, відсутність ефективної співпраці між законодавчими, виконавчими та судовими органами, що спричиняє зниження довіри громадян і підвищує рівень суспільного напруження.

Також спостерігається ігнорування норм права, використання неформальних домовленостей, прояви регіонального сепаратизму та ціннісний вакуум, який сприяє поширенню популізму й інформаційної маніпуляції [4, с. 30-31].

Доктор політичних наук, професорка О. Новакова зазначає, що політичний клас України демонструє суперечливу модель поведінки, поєднуючи риси демократичного лідерства з радянськими номенклатурними підходами. Проблема полягає не лише в існуванні цих рис, а в тому, як і в яких масштабах вони застосовуються. Демократичні норми часто сприймаються як «данина моді» чи PR-технологія, тоді як практичні рішення базуються на методах, успадкованих від номенклатурної системи [50, с. 80].

Ця розбіжність між деклараціями та реальною політичною практикою призводить до відсутності стратегічного бачення, нездатності об'єднати суспільство довкола спільних цінностей і цілей. Натомість дії політичного класу часто обмежуються ситуативним прагматизмом, спрямованим на захист інтересів фінансово-промислових груп. О. Новакова справедливо наголошує, що популізм став основним способом взаємодії з суспільством, замінюючи реальні цілі на соціально привабливі ідеї, які мають забезпечити підтримку громадян [50, с. 80].

Актуальною проблемою політичного класу України є поєднання державних і особистих інтересів. У країні утвердилася патрон-клієнтська модель взаємовідносин, яка сприяє корупційному розподілу ресурсів і

характеризується високим рівнем неформальних взаємозалежностей. Така модель призводить до підпорядкування публічних інституцій інтересам окремих фінансово-промислових груп, що значно обмежує їхню роль у демократичному процесі.

Науковці звертають увагу на домінування президентської команди у прийнятті ключових рішень. За часів президентства В. Януковича Верховна Рада виконувала лише роль інструменту для реалізації політичних рішень, ухвалених президентською адміністрацією. Як зазначають експерти, тоді спостерігалася значна концентрація влади в руках президента та його оточення, що призвело до суттєвого послаблення парламенту [60, с. 5–6].

Після Революції Гідності й втечі В. Януковича було частково відновлено демократичне функціонування парламенту. Проте неформальні авторитарні практики, закладені в період його правління, продовжують впливати на політичний процес. Ця система забезпечила формування вузького прошарку професійних політиків, тісно пов'язаних із фінансово-промисловими групами. Вони залишаються в орбіті цих структур, поперемінно виступаючи в публічній або тіньовій ролі, але не виходячи за межі сформованих взаємозалежностей [21, с. 14–15].

На низький рівень спроможності окремих міністерств як центральних органів виконавчої влади звертав увагу й голова Рахункової палати. За його словами, міністерства, зокрема фінансів, економіки, праці та соціальної політики, виконують свої функції лише на 25–30%, зосереджуючись на рутинних завданнях і не спроможні генерувати прогресивні ідеї, розробляти стратегії чи створювати механізми впливу на соціально-економічні процеси в Україні [9].

Політична самостійність уряду як колективного органу публічної політики суттєво знизилася, а його залежність від волі президента зросла. Це призвело до зменшення ефективності політичної еліти та втрати її соціального капіталу, що відобразилося на падінні довіри громадян. Згідно з дослідженням Центру Разумкова (березень 2019 року), Верховній Раді не довіряють 82%

опитаних, чиновникам – 81%, політичним партіям – 76%, уряду – 74%, а президенту – 69%. Натомість довіра до волонтерських організацій, Церкви та Збройних Сил України становить 68%, 62% і 61% [63], [64].

Економічна сфера зазнала впливу олігархії, що поступово захопила державу. Олігархія є недемократичним типом правління, за якого вузьке коло найбагатших осіб використовує систему влади для власних інтересів, особливо щодо накопичення багатства і привілеїв [59, с. 512]. Більшість політичних та економічних лідерів в Україні залишаються прив'язаними до партійно-корпоративних і кланових інтересів, не спромігшись запропонувати стратегічне бачення розвитку країни.

Сучасний український олігарх – це представник корпоративного бізнесу, побудованого на адміністративному ресурсі та захищеного владою в умовах системної корупції. Олігархічні монополії контролюють значну частину внутрішнього та зовнішнього ринку країни, поділяючи його між собою. Замість розвитку виробництва ці структури орієнтовані на торгівлю та експорт сировини, що створює дисбаланси в економіці та позначається на бюджетній структурі [45, с. 83].

Олігополістична система економіки спричиняє економічні перекося та гальмує розвиток держави. Такі галузі, як металургія та хімічна промисловість, є основними донорами бюджету, але водночас перебувають під контролем олігархів. Політичні кризи часто використовуються як привід для перерозподілу економічних секторів на користь існуючих монополій. Світова економічна криза та війна з російською федерацією частково стримали ці процеси, проте основні механізми залишилися незмінними [45, с. 85].

Важливо також звернути увагу на питання захисту держави та суспільства від зловживань авторитетом «елітності» окремими представниками політичної еліти. Ті представники політичної влади, яких вважають частиною політико-ділової еліти, досі не зробили суттєвого внеску у створення сприятливого інвестиційного, виробничого чи ефективного бізнес-клімату в країні. Їхня діяльність не сприяла загальному зростанню

добробуту суспільства, натомість збільшила розрив між привілейованою меншістю та більшістю населення.

На початку новітньої політичної історії України обрання до парламенту чи призначення на посади у виконавчій владі представників великого та середнього бізнесу викликало оптимізм серед прихильників ринкових реформ.

Однак, із часом ці очікування не виправдалися. Бізнесмени, які стали депутатами чи чиновниками, часто підтримували антиринкові ініціативи, що сприяли монополізації економіки, і рідко виступали за реформи, спрямовані на розвиток конкурентного ринкового середовища. Більше того, їхня присутність у парламенті була нерегулярною, а офіційне складання повноважень керівників бізнес-структур не завадило їм лобювати власні інтереси [78, с. 163].

Стиль роботи багатьох українських бізнесменів-депутатів і чиновників свідчить про те, що пошуки національної економічної ідентичності залишаються на рівні теорії. Їхній патріотизм часто обмежується власними фінансовими інтересами, які нерідко переважають над суспільними. Справжній патріотизм бізнесу, що передбачає інвестиції в Україну та зосередженість на її розвитку, поки залишається радше винятком.

Багато бізнесменів намагаються інтегруватися в політику, але далеко не всім вдається перейти від ролі підприємця «для себе» до політика «для суспільства». Вони часто скаржаться на податковий тягар, але водночас нерідко самі пов'язані з підприємствами, що уникають сплати податків. Досвід банкірів і підприємців, які прийшли до парламенту з переконанням, що їхній прихід автоматично змінить країну, показав, що політична влада значно складніша, ніж вони собі уявляли.

Сучасна політична реальність України характеризується розривом між ідеалами конституціоналізму та реальними культурно-ціннісними орієнтирами, які визначають політичні процеси. У цьому контексті американський політолог К. Штерн зазначив, що у XXI столітті багато формально демократичних країн стикаються з проблемами «обмеженої

демократії». Цей феномен, поширений у пострадянських країнах, характеризується демократичною формою правління за відсутності конституційного лібералізму [87, с. 500].

Принцип виключності закону та пріоритету інституціональних і формальноправових відносин, як основи конституціоналізму, протистоїть пануванню клієнтельно-патронажних зв'язків і постійним спробам ігнорувати закон. Дотримання прав людини та орієнтація на раціональну організацію влади поступово витісняють домінування корпоративних інтересів та інтуїтивне прийняття рішень органами управління.

Єдність України як територіальної держави сформувалася в 1930-40-х роках. Різні державні структури, до складу яких входили регіони сучасної України, визначили відмінності в їх соціально-економічному розвитку. Протягом історії існував певний розкол, що проявився у господарських, політичних та культурних відмінностях, а також через іноземне панування. Ці фактори позначилися на цілісності України як економічно, так і політично. В умовах відсутності тісної економічної кооперації між регіонами і функціонування єдиного внутрішнього ринку відбувся занепад внутрішніх регіональних зв'язків, що, на нашу думку, стало однією з причин сучасної кризи територіальної цілісності, посиленої зовнішньою агресією [72, с. 133].

Оцінюючи переваги централізованої системи управління, можна виокремити такі позитивні аспекти, як можливість зосередження ресурсів для досягнення поставлених цілей, структурну простоту і ясність, оперативне управління людьми та підрозділами, ефективне використання знань та ресурсів, а також зниження можливості для паразитування виконавців під контролем.

Процес формування нової української регіональної еліти, як і загальної політичної еліти країни, відбувався поступово з кінця 1980-х – початку 1990-х років. Можна виділити основні етапи створення і функціонування регіональної політичної еліти України.

На першому етапі формування політичної системи незалежної України, керівна номенклатура як загальнореспубліканського, так і регіонального рівнів, не мала традицій і досвіду для розробки середньострокових і довгострокових управлінських стратегій і була зосереджена на виконавчих функціях. Тому цей період супроводжувався тенденціями до суверенізації в Україні та перебудови в СРСР, а також прагненням до незалежності, що відбулося на фоні старіння і збалансованого протистояння двох регіонально-партійних «кланів» – дніпропетровського і донецького. Українська номенклатура, звикла чекати вказівок із Москви, не була готова до самостійного розв'язання проблем, особливо в умовах політичного пресингу. Радикальні і швидкі зміни стали несподіванкою для номенклатури, яка, хоча і підтримала перебудову на словах, незабаром змушена була визнати свою поразку [45, с. 85].

В Україні ж відбувся раптовий перехід до псевдоеліти, до складу якої увійшли залишки радянської партійної номенклатури, колишні комсомольці, кар'єристи та сумнівні багатії. Співпраця регіональної номенклатури з новими політичними силами, бізнесменами, кримінальними угрупованнями та подальша дифузія призвели до формування нових регіональних еліт [56, с. 195].

На другому етапі формування нової еліти стався процес реалізації інтересів регіональних політичних еліт на національному рівні. Ці еліти також проходили стадію пошуку свого місця в новому політичному середовищі і визначення своїх нових інтересів. У цей період багато віддалених від центрів еліт обрали тактику вичікування, а деякі скористалися новими обставинами для перегрупування сил. Регіональні лідери, зокрема старшого віку, поступилися місцем молодшим і більш спритним особам, які користувалися підтримкою місцевих підприємств і кримінальних структур. Розгул пострадянських безладів, хаотичні зміни в законодавстві та лібералізація зовнішньоекономічної діяльності дали регіональним керівникам можливості для накопичення значних ресурсів і впливу.

У зв'язку з цим застаріла структура дніпропетровського та донецького «кланів» зазнала суттєвих змін. У Дніпропетровську влада зосередилася в руках одного з керівників місцевого обкому КПУ П. Лазаренка, який перебудував місцеву еліту, залучивши до своєї команди партійних апаратників нижчого рівня. Наступним етапом стало встановлення співпраці між владою та бізнесом, очолюваним людьми, які раніше працювали з Лазаренком у державних та партійних структурах. Пізніше в промислово розвиненому Донецькому регіоні влада перейшла до нової еліти, лідером якої спочатку став В. Щербань, а згодом – В. Янукович. Ця еліта змогла інтегрувати представників старої партійної номенклатури до своїх лав. В інших регіонах України, таких як Одеська, Харківська, Волинська області, почали формуватися місцеві елітні групи [45, с. 86].

Деякі з «кланів» і груп не потребували підтримки з Києва, оскільки ці регіони були індустріально самодостатніми і менш залежними від дотацій з центрального бюджету. В таких регіонах завжди з'являвся лідер, чий політичний вплив поступово виходив за межі «своєї» території, і який прагнув реалізувати свої амбіції вже на національному рівні. З ростом авторитету такого лідера, він починав шукати більшу незалежність від Києва, що виражалось в ініціативі прийняття законів про прямі вибори обласних керівників.

У середині 1990-х років в Україні склалася ситуація не двовладдя, а регіонального багатовладдя, де рішення Президента та місцевого керівника, обраного в регіоні, мали рівну вагу. Принцип «демократичного централізму» виконавчої влади був остаточно скасований, і Президент більше не міг звільняти з посад керівників, що саботували його рішення. Така ситуація змінилася лише за президентства Леоніда Кучми.

Після перемоги Кучми на президентських виборах 1994 року більшість членів його Адміністрації становили земляки з Дніпропетровська, які раніше працювали в радянських органах або на підприємствах військово-промислового комплексу. Це стало основою для формування розподілу між

«людьми Президента» та «людьми П. Лазаренка», що остаточно проявилось після призначення Лазаренка на посаду першого віце-прем'єра, а пізніше – прем'єр-міністра. В цей час на національний рівень вийшли деякі бізнес-структури з Дніпропетровська, такі як «Єдині енергетичні системи України», які Лазаренко публічно називав надійними. Втрата політичного впливу Лазаренка призвела до втрати цих бізнес-структур своїх попередніх можливостей. [62, с. 59]

За часів президентства В. Ющенко не спостерігалось чіткого регіонального домінування, натомість існувала тенденція до «непотизму» – влада і кар'єрний зріст залежали від сімейно-родинних зв'язків. За часів В. Януковича на президентських виборах 2010 року спостерігалось повторення ситуації, характерної для першого президентства Л. Кучми, коли більшість центрально-владних керівників були вихідцями з Донбасу.

Загалом, головним принципом формування регіональної еліти залишалось забезпечення інтересів бізнес-структур. Водночас спостерігалась тенденція до зростання громадянської активності, що може порушити монополію фінансово-промислових груп. В Україні на цьому етапі розпочалися процеси інституціоналізації груп інтересів, які борються за реалізацію своїх інтересів. Однак, зовнішня динаміка цих груп затримується через недовіру до державних органів, низьку їх репутацію і сприйняття як органів, що піддаються підкупу [62, с. 60].

Родинні зв'язки та особисті стосунки політичних акторів відіграють важливу роль у формуванні регіональної політичної еліти в Україні. Представники політичних еліт часто мають родичів в уряді або в інших владних структурах.

Існують певні загальні ознаки «клану», які допомагають визначити його сутність, зокрема на прикладі дніпропетровців. По-перше, це наявність політика, що є публічним представником «клану», контролює конкретну територію і забезпечує виконання основних функцій місцевої адміністрації. По-друге, політик підтримується провідними фінансово-промисловими

групами регіону, водночас він сприяє посиленню їхнього впливу на національному рівні та становленню галузевих еліт. По-третє, відбувається поступове розосередження членів цієї команди в органах влади, налагодження зв'язків з правоохоронними та фінансовими структурами, а також з медіа.

Однак, існує принципова відмінність між «кланом» за зразком Брежнєва і сучасним українським «кланом». Коли регіональна еліта виходить на національний рівень, це неминуче починає зачіпати інтереси інших регіональних груп і іноземного капіталу, що прагне закріпитися в Україні. Утримання монопольного контролю можливе лише в рамках командно-адміністративної системи, коли «клан» здатний підтримувати свої претензії на монополію через силові дії. В умовах навіть «відкритого» суспільства, проти «клану» починають боротися не лише ті, чий інтереси він зачіпає безпосередньо, але й ті, хто прогнозує загрози своїм інтересам у разі зростання амбіцій і можливостей «клану» [45, с. 89].

Таким чином, «кланування» в Україні не призвело до монополізації влади однією елітною групою, а, скоріше, до того, що інші угруповання, відчувши загрозу своєму статусу, об'єднувалися для боротьби з амбіціями «клану» або, навпаки, переставали йому заважати. Тому можна стверджувати, що будь-який «клан» приречений на поразку, а його успіх буде короткочасним. Спроби монополізувати певні галузі, як-от медіа чи енергетика, одразу ж викликають реакцію інших елітних груп, що, зокрема, призводить до створення нових медіа.

Коли «клан» або територіальна еліта виходять на національний рівень, виникає питання їхнього представництва в столиці. «Переплавка» територіальних еліт у політичні партії стає єдиним логічним способом їхнього представництва на загальнонаціональному рівні. «Переплавлені» в партії, ці елітні групи зберігають свої позиції на місцях, але водночас змушені розосереджуватися по всій Україні [45, с. 84].

Ключовими ресурсами кланово-олігархічного впливу є представники влади та засоби масової інформації. На початку 2019 року експерти описують

розподіл важелів впливу на політичний простір, зокрема через медіа та політичні зв'язки олігархів [44].

Такий розподіл свідчить про викривлену конкуренцію між групами політичної еліти, що замінила демократичний плюралізм на ситуативну взаємодію кланово-фрагментованих груп. Вихід із цієї ситуації та формування політичної еліти, яка працює в інтересах України, може бути досягнуто через прийняття законодавства, що дозволяє політичним партіям відкрито конкурувати на національному рівні та сприяє виходу регіональної еліти на загальнодержавний рівень.

Конкуренція між кланово-груповими партіями та бізнес-політичними партіями є питанням, яке не має однозначної відповіді. Однак зрушення процесу формування партій навколо регіональних ядер вже очевидні. Об'єднання політиків і бізнесменів в одних партіях, а також «переплавка» колишніх кланів і груп у політичні структури є ознакою нової політичної якості та нового етапу формування еліти України.

Фрагментація політичної еліти на клановій основі суттєво стримує, а іноді й прямо протидіє впровадженню демократичних реформ в Україні. У сучасних умовах держава гостро потребує стратегічно орієнтованої еліти. Київ, як столиця, має стати центром формування такої еліти. Проте донедавна він залишався лише ареною боротьби між різними групами впливу, без можливості становлення власної столичної еліти. Тепер, з концентрацією інтересів усіх політичних груп у столиці, саме тут формується потенційна стратегічна еліта країни [46, с. 79].

Одним із бар'єрів на цьому шляху є конкуренція між різними представниками регіональної влади, наприклад, між головами місцевих адміністрацій та обласними керівниками, або між представниками президента й лідерами місцевих громад. Ця конкуренція позбавляє місцевих лідерів можливості піднятися до національного рівня, що гальмує процес формування стратегічної еліти. Політична нерозмежованість їхніх повноважень є викликом, який потребує вирішення.

Тільки через кілька циклів багатопартійних виборів, коли партії перестануть базуватися на кланових ядрах і розосередяться по всій території України, можна буде говорити про завершення «первісно-кланового устрою». Основою запобігання його відродженню стане розвиток сильного громадянського суспільства. Залучення нових політичних лідерів на національний рівень свідчить про формування єдиного політичного простору та становлення стратегічної еліти України [46, с. 83].

Можна виділити головні чинники підвищення якості політичної еліти: перехід до пропорційної виборчої системи з відкритими списками та створення політичних партій, що виникають не з олігархічних центрів, а в середовищі громадянського суспільства. Ці заходи сприятимуть усуненню негативних рис, таких як патронаж, клієнтелізм, низький професіоналізм і відсутність відповідальності, що підривають довіру громадян до влади [29].

Головне завдання полягає у досягненні демократичного консенсусу під час ухвалення рішень. Компроміс і взаємодія між ключовими учасниками, які мають рівні права, повинні стати основою політичного процесу. Жоден суб'єкт не має отримувати привілейованого становища, а рішення мають прийматися спільно, на основі узгоджених інтересів усіх сторін.

Демократичне управління має залишатися гнучким, забезпечуючи громадянам можливість обирати з різноманітних альтернатив і самостійно визначати пріоритети розвитку. Політична і економічна сфери є взаємопов'язаними, що проявляється у виникненні двох основних тенденцій: формування груп власників, орієнтованих виключно на зростання прибутків, часто антисуспільними методами, та поява політиків, які використовують владні повноваження для лобіювання своїх фінансово-промислових інтересів.

Таким чином, розвиток політичної еліти України залежить від подолання кланових структур, створення умов для прозорості політичної конкуренції та впровадження механізмів, які сприяють формуванню відповідальної та професійної еліти.

Концентрація економічного та політичного управління у вузьких колах закритих еліт призводить до трансформації управлінської системи в кланову модель. Такий підхід відчужує широкі верстви населення від участі у політичному житті, обмежуючи їхню активність лише періодами виборів, протестів, страйків чи масових демонстрацій.

Громадянська демократія передбачає залучення значної частини населення до повсякденної управлінської практики через просвітницькі ініціативи. Одним із варіантів такої самоорганізації є розширення сфери громадянської активності – формування незалежних асоціацій та об'єднань, які діють поза ієрархічними структурами влади. Це сприяє поєднанню повсякденних інтересів – побутових, професійних, групових – із загальногромадянськими, стимулюючи ініціативу та перетворюючи самоврядування з епізодичного явища на постійно розвиваючийся процес.

Інший варіант – використання методів економіко-політичного тиску (демонстрації, громадянська непокоря, страйки), які примушують владу змінювати стиль управління. Саме такий шлях дозволяє державі трансформуватися із захисника вузькогрупових інтересів на представника загальногромадянських і демократичних цінностей. Цей процес вимагає розвитку відповідної суспільної системи, яка сприяє постійній демократизації.

Суспільство потребує дієвого контролю над владою, що стало однією з цілей Революції Гідності. Проте після неї політична еліта знову закрила соціальні ліфти та дистанціювалася від народу. У відповідь на президентських і парламентських виборах 2019 року громадяни обрали масштабне оновлення влади, довіривши керівництво країною новим особистостям, раніше не представленим у політиці. Наприклад, партії «Слуга народу» та «Голос» привели до парламенту лише новачків, що демонструє прагнення громадян до прискорення реформ і нової стратегії розвитку.

Усвідомлення громадянами свого впливу на політико-управлінські процеси формує «випереджаюче реформаційне мислення», яке орієнтує не на адаптацію до наявної реальності, а на її розвиток і вдосконалення. Раціональне

мислення, спрямоване на проектування майбутніх реформ, стає ключовим чинником гуманістичного розвитку суспільства. Це можливо, коли громадянський контроль охоплює соціальні та політичні інститути, а результати колективної діяльності координуються й інтегруються, створюючи основу для функціонування громадянського суспільства як фундаменту демократії.

Ефективність політичної та адміністративно-управлінської еліти можлива лише за умови дотримання принципів демократичної політичної культури, що є основою відповідального й результативного управління.

По-перше, ефективність діяльності майбутньої політичної еліти можлива за умови опори на наукові знання та професійну підготовку. Це передбачає розуміння ролі України в міжнародних відносинах, перспектив її геополітичного розвитку, а також врахування сучасних суспільних умов і суперечностей. Система підготовки політичної еліти повинна стимулювати новаторство, конструктивний підхід до вирішення завдань, інтеграцію світового досвіду та національних надбань, а також ґрунтуватися на соціальному й історичному оптимізмі.

По-друге, особливу увагу слід приділити моральним та етичним аспектам політичної і управлінської діяльності. Прийняття рішень має базуватися на розумінні меж допустимого в політиці, а система цінностей, норм і стандартів управління повинна визначати культуру влади. Ці елементи повсякденної діяльності правлячої еліти формують межі управління державою і суспільством, перетворюючись на рушійну силу соціальних змін.

По-третє, владна еліта повинна вважатися справжнім втіленням найкращих якостей лише за умови поваги до верховенства права, дотримання законів і уникнення подвійних стандартів. Ключовим завданням сучасної еліти є забезпечення демократично-правового консенсусу в процесах ухвалення й реалізації рішень. На рівні суспільства та бізнесу правила і рішення мають формуватися шляхом компромісу і згоди між усіма зацікавленими сторонами, які мають рівний доступ до управлінської влади. Це

передбачає відсутність надмірного тиску з боку окремих акторів і рівні умови для всіх.

Громадянська демократія спрямована на активну участь населення в управлінській практиці, що досягається завдяки просвітницькій діяльності та механізмам самоорганізації через асоціації й об'єднання. Водночас інструменти економіко-політичного тиску, такі як демонстрації, акції громадянської непокори, страйки та протестні голосування, сприяють зміні стилю управління, змушуючи владу діяти в інтересах суспільства.

3.2 Професіоналізм, інтелектуальність і моральність політичної еліти як ключові цінності демократичної культури влади та управлінських процесів

Сучасний світ характеризується високим рівнем інтеграції та глобалізації, що охоплює національні економіки, соціальні взаємодії та міжнародні відносини. Ці процеси вимагають нових форм співпраці, особливо з огляду на стрімкий розвиток інформаційного суспільства. У цьому контексті актуалізується питання інтелектуального розвитку особистості.

У науковій сфері спостерігається глобалізація дослідницької та освітньої діяльності через створення інноваційних мереж і платформ дистанційного навчання, які функціонують незалежно від географічних чи адміністративних обмежень. Завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям науковці отримують доступ до ідей, методик і ресурсів, залишаючись у своїх країнах чи установах. Така інтеграція дозволяє брати участь у глобальних дослідницьких проєктах, які часто залучають сотні фахівців з різних країн. Особливого значення набули дистанційне навчання та міжнародні дослідницькі ініціативи.

Соціальний прогрес спричиняє швидкі зміни в усіх сферах життя, підвищуючи потребу в нових знаннях і навичках. Водночас розвиток технічного потенціалу індустріального суспільства змінює функції політики, яка дедалі більше орієнтується на вирішення технічних завдань, а не на

традиційні політичні процеси. У розвинутих країнах державна діяльність поступово втрачає класичний політичний характер і стає переважно адміністративною.

Політика наразі перебуває у кризі. Однією з причин є відчуження політиків від потреб суспільства, зловживання маніпулятивними технологіями та таємними домовленостями, що зумовлює зниження довіри громадян до влади. У цьому контексті виникає феномен «несистемних» політиків, які пропонують альтернативу традиційному політичному класу.

«Системність» політики полягає не лише у входженні до існуючих структур, а й у здатності до системного мислення, яке виявляється у прийнятті рішень, комунікації із суспільством та орієнтації на зміни. Несистемні політики, виступаючи контрелітою, можуть створювати альтернативу, особливо в умовах, де популізм стає недоречним.

Системне мислення для політика — це вміння сприймати елементи як частини єдиного цілого, прогнозувати зміни, аналізувати й знаходити рішення. Його відсутність у політичній еліті може призводити до серйозних негативних наслідків.

В Україні криза довіри до влади відзначається особливо гостро. За даними Центру українського політика О. Разумкова (2019), понад 70% громадян не довіряли основним державним інститутам, таким як Верховна Рада, Уряд і Президент [63].

Діяльність несистемних політиків має свої особливості: популістська риторика, акцент на пряму демократію, інтерактивні програми, що створюються разом із громадянами, та активне використання новітніх технологій для комунікації. Ці методи, які включають блогерство, відеозвернення через соцмережі та політичну сатиру, створюють ілюзію прямого діалогу з людьми та відповідають запиту суспільства на нові форми політичної участі.

Особливістю виборчих кампаній «несистемних» політиків є акцент на популізмі та відсутності чіткої стратегії розвитку держави. Головною

відмінністю є те, що такі політики апелюють до емоцій і настроїв суспільства. У контексті значного протестного потенціалу це робить їхню технологію ефективною. Водночас існує парадокс: сучасні умови вимагають підготовки «системних» політиків, тоді як суспільство, особливо в умовах демократичних трансформацій і кризи влади, демонструє запит саме на «несистемних» лідерів.

У країнах із розвиненими демократичними інститутами вплив «несистемних» політиків може бути пом'якшений завдяки стабільності політичної системи. У той же час для держав із нестабільним розвитком це створює додаткові виклики для утвердження демократичних цінностей. Одним із ключових завдань політичної еліти є відновлення довіри до влади, що вимагає якісних змін у політичній діяльності. Це включає не лише зміну формату комунікації з громадянами, але й переосмислення етичних норм, зміцнення відповідальності та переорієнтацію на реальні потреби суспільства.

Політична еліта відіграє важливу роль у визначенні напряму розвитку суспільства та впровадженні реформ. Це акцентує увагу на її професійних і моральних якостях, адаптованості до потреб суспільства та готовності до змін. Формування нової політичної еліти нерозривно пов'язане з концепціями лідерства, які також трансформуються відповідно до сучасних викликів.

Якщо раніше домінували теорії, що наголошували на особистісних якостях лідера, таких як моральність і етичність, то сьогодні акцент зміщується на контекстуальне лідерство. Воно базується на розумінні середовища, в якому функціонує лідер, зокрема його соціальних, економічних і організаційних характеристик, а також умов нестабільності та невизначеності.

В українському контексті така концепція є актуальною, адже системні виклики, такі як корупція, проблеми децентралізації та низька якість адміністративних послуг, формують запит на нові якості лідерів. Це вимагає оновлення програм підготовки управлінських кадрів, які мають орієнтуватися

на розвиток лідерських якостей, що відповідають цілям і умовам їхньої діяльності.

Українські науковці, досліджуючи підготовку системних лідерів, активно звертаються до світового досвіду. Наприклад, М. Орлів аналізує результати дослідження глобальних тенденцій розвитку людського капіталу «Зміна правил в епоху цифрових технологій» (2017). У цьому дослідженні зазначено, що традиційна концепція індивідуального лідерства поступилася місцем новим підходам. Сучасний лідер має не лише управляти командою та залучати людей, а й формувати культуру інновацій, навчання та постійного розвитку організації [51].

Щодо політичної сфери України, спостерігається тенденція до перетворення політики на шоу, особливо в межах виборчих кампаній. Однак політика – це не лише боротьба за електоральний успіх, а й стратегія розвитку держави, яка вимагає відповідальності як від політичної еліти, так і від суспільства. Популярність шоу-елементів створює ризики для стабільності демократичного режиму, адже політика, орієнтована на емоції, не враховує їх мінливості.

Криза довіри до влади в Україні значною мірою зумовлена відсутністю відповідальності політиків за власні обіцянки, високим рівнем корупції та браком етичних стандартів у політичній діяльності. Особливої актуальності набуває популяризація порядності, чесності та прозорості у політиці.

Молоді політики мають орієнтуватися на чесність і порядність, виконувати обіцянки та уникати дій, що підривають довіру громадян. Водночас варто враховувати, наскільки суспільство готове підтримувати такі стандарти поведінки.

Демократичні трансформації в Україні проходять складно. Існує глибокий розрив між політичною елітою та рештою суспільства через культурні, майнові та статусні відмінності [74]. Ці умови сприяють зростанню запиту на нових лідерів і політичну еліту.

На цьому тлі популярності набувають «несистемні» лідери, які виступають як альтернатива чинному політичному істеблішменту. Вони привертають увагу суспільства своєю «неконвенційністю», хоча їхня діяльність несе і потенційні загрози.

Причинами появи таких лідерів є:

- свідоме формування їхніх образів владою для нейтралізації загроз;
- очікування суспільством альтернативних політиків;
- культивування ідеї «несистемності» у медіа;
- розчарування в традиційному політичному істеблішменті [42].

Ці тенденції вимагають глибокого аналізу феномену «несистемних» політиків та пошуку шляхів їхнього впливу на стабільність і розвиток демократичних інститутів.

У спрощеному розумінні, несистемний політик є антиподом системного. Поняття «системний політик» в українському контексті не обов'язково пов'язане з належністю до провідних партій, зв'язками з олігархами, наявністю депутатського мандата чи посадою в уряді [42].

Головною характеристикою української політики можна вважати популізм, який виступає потужним інструментом впливу, формуючи зміст і напрям інших суспільних дискурсів. Відповідно, несистемний політик, особливо в умовах протестних настроїв у суспільстві, має бути антиподом популізму. Для досягнення успіху в боротьбі за владу несистемний політик повинен демонструвати альтернативу популістським підходам та мати здатність їм протистояти [42].

Сучасні реалії вимагають політичної еліти, яка здатна не лише виконувати професійні обов'язки, але й враховувати особливості розвитку суспільства, його настрої, потреби та орієнтації. Саме здатність до ефективної комунікації з громадськістю формує таку важливу характеристику, як суспільна довіра.

Українське суспільство перебуває у стані, коли старі демократичні структури вже зруйновані, а нові – ще не сформовані. Це супроводжується

нерозвиненістю демократичних політичних процесів, дефіцитом професіоналізму в державному управлінні та розривом між організованістю інтелекту суспільства і складністю проблем, які потрібно вирішувати у короткі терміни [5, с. 4].

Крім професіоналізму, важливим є рівень соціального інтелекту суспільства, який впливає на якість політичної боротьби. Низький рівень загальної політичної культури населення посилює деструктивні елементи в політичних процесах, сприяючи жорсткій та часто аморальній боротьбі між силами [5, с. 4].

Сучасне суспільство також зазнає впливу науково-технічної та інформаційної революції. Ці процеси сприяють формуванню «нової ідеології» технократичної та креативної свідомості. Ресурси «нової» еліти включають професійні знання, досвід прийняття рішень, здатність орієнтуватися у складних умовах і реалізовувати творчі здібності [36, с. 121].

Західні дослідники вказують на домінування технічної раціональності в сучасному суспільстві. У цьому контексті техніка не лише інструмент, а й самостійна система панування, яка відображає цілі та інтереси суспільства і його еліт. Ця взаємодія визначає характер використання науково-технічного прогресу для управління людьми та ресурсами [86, с. 49-50].

Домінування «технічної раціональності» поступово проникає в усі сфери суспільного життя, трансформуючи ідеологічні явища у прояви технічного мислення. Водночас, наукова та технічна раціональність дедалі більше визначають політичну логіку та процеси.

Науковці пропонують вирішувати виклики індустріально-інформаційного суспільства через довгострокову стратегію масового просвітництва. Її мета полягає у підвищенні рівня освіченості, культури та політичної обізнаності населення, що розглядається як основний шлях до прогресу та гуманізації суспільства.

Зокрема, німецький філософ і соціолог Ю. Габермас вважає, що найбільший потенціал для реалізації політичного просвітництва мають молоді

інтелектуали. У відповідь на виклики, створені тиском «технологічної раціональності», яка підпорядковує суспільство, Габермас пропонує «демократичну альтернативу», що спрямована на розширення демократизації процесів ухвалення рішень. У своїй парадигмі «емансипації людства» він наголошує на необхідності балансування між науково-технологічними можливостями та культурно-ціннісними орієнтирами, відновлення єдності між знанням, соціальною мотивацією, раціональністю та діями. Філософ покладає великі надії на науково-технічну інтелігенцію та морально-ціннісну політичну еліту як рушійні сили цього процесу.

Основна ідея «стратегії масового просвітництва» полягає у протистоянні деінтелектуалізації, декультуризації та деполітизації громадян. Вона має бути спрямована на протидію маніпулятивним практикам влади, які звужують громадську свідомість до приватної сфери або підпорядковують її політичним інтересам правлячих кіл. Водночас політична освіта має передбачати відкритий дискусійний формат, що дозволяє виявляти суперечності в межах існуючих демократичних інститутів [85, с. 43].

Український історик і політолог І. Лисяк-Рудницький вважав, що ключовим фактором здатності «історичних націй» до створення стабільної держави є наявність елітних верств, які володіють високою політичною свідомістю та духовною культурою [41].

Сучасні дослідження показують, що в процесі суспільного розвитку, а також націо- та державотворення, відбувається своєрідна «ротація» еліти, коли змінюються елітарні групи, що займають провідні позиції в суспільно-політичному житті. Антинаціональні або денаціоналізовані угруповання поступаються місцем новим, які мають значний вплив на культурне та інтелектуальне життя нації. Історія свідчить, що еліта може формуватися з різних соціальних класів і страт, а не обмежуватися лише верхівкою суспільства. Найважливішою рисою еліти є її духовний стрижень, відповідальність за добробут суспільства, моральність і просвітницька діяльність.

Основною функцією еліти є формування громадянської свідомості та національної ідентичності. Кожен громадянин має усвідомлювати свою ідентичність з національною спільнотою, а також із певним соціальним класом. У цьому контексті в умовах трансформаційного суспільства України необхідно особливо підкреслювати важливість освіти. В індустріальному та сучасному інформаційному суспільстві освіта стає потужним чинником соціалізації, духовного розвитку та управління особистістю. Вона не лише не поступається, а й починає перевершувати інші ідеологічні механізми за обсягом і ефективністю впливу на індивіда.

Міркування В. Ющенка, що освіта й підготовка кадрів, зокрема управлінських, визначають розвиток цивілізованого суспільства, залишаються актуальними. Освіта в Україні повинна виховувати нову культуру, формувати довіру до демократичних інститутів і бути основою для змін у суспільстві. Державна політика має орієнтуватися на людину і створювати умови для її розвитку, оскільки, якщо цього не зробить держава, людина шукатиме інші способи самореалізації.

У багатьох західних концепціях освіти політичної еліти, а також у промовах і офіційних документах часто згадується термін «вищі цінності», який слугує своєрідним символом. Зазвичай під цим приховується більш практична мета – інтеграція в особливу соціальну групу через ізоляцію, дистанціювання та відокремлення від інших соціальних верств. Це питання часто піднімається в інструкціях та директивних документах, де підкреслюється соціальна дистанція між «обраними» та «натовпом»: «Людство не звертається до натовпу; воно віддає перевагу обраній меншості», яка складається з «усіх дітей університету, що утворили справжню велику сім'ю». На більш низьких щаблях шкали цінностей знаходяться «формування трудових (технічних) умінь» і «перетворення у зовнішньому світі» [58].

Демократизація сприяла підвищенню мобільності соціальних структур, зокрема вертикальної мобільності населення. Ринковий індивідуалізм, що лежить в основі підприємницької активності та особистого самоствердження,

заснав змін. Нижчі та середні верстви починають активно шукати нові способи соціального просування, спрямовуючи надії на освіту. Сьогодні еліта не є закритою кастою. Кожна людина має шанс наблизитися до елітарної групи завдяки своїм розумовим здібностям та зусиллям. Проте існує феномен «скляного даху», що означає, що не всі посади доступні представникам середнього класу. Це не означає повну неможливість, але вказує на певне обмеження загального принципу. Таким чином, освіта політичної еліти орієнтована на виявлення та розвиток таланту. У деклараціях, інструкціях та цілях освіти підкреслюється важливість «загальної культури» і формування інтелекту як основи й мети освітнього процесу.

Кожна країна має свою власну модель підготовки політичної еліти. Як зазначає Р. Аверчук, якість політичної еліти багато в чому визначається тим, «як відбирають та виховують майбутніх політичних лідерів». У Великій Британії політичну еліту складають випускники Оксфорда чи Кембриджа з однією або двома вищими освітами (зокрема, юридичною та економічною, 24% політиків). У США правляча еліта походить з Гарварду, Єля та Принстона (так звана «Ліга плюща»).

Однією з загальних тенденцій сьогодні є проблема довіри до влади, хоча причини цієї кризи відрізняються в різних країнах. Наприклад, у Великобританії деякі дослідники пов'язують відчуження політичної еліти з переходом від розуміння політики як «служіння нації» до сприйняття її як засобу особистого збагачення, а також з посиленням зв'язків політиків з фінансовими елітами. У Франції основною причиною є відсутність у влади реального розуміння проблем людей. Критика на адресу Національної школи адміністрації пов'язана з тим, що нині більшість її студентів походять з родин високопосадовців і бізнесменів, що лише 6% студентів приходять з родин робітників. Тому для протестувальників, таких як «жовті жилети», випускники цієї школи стали символом відчуження та нездатності влади зрозуміти вплив своїх рішень на простих громадян.

В Україні одним із основних навчальних закладів, що готує управлінську еліту, є Національна академія державного управління при Президентові України. Цей вуз спеціалізується на підготовці державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема на розвитку таких рис, як компетентність, творчість, інноваційність і ініціативність, що дозволяють прискорити суспільні реформи та сприяти розвитку держави і громадянського суспільства.

Аналіз зарубіжного досвіду підготовки управлінської еліти дозволив виділити три основні підходи до підготовки кадрів для державної служби – англосаксонський, французький і американський. Для України найбільш прийнятними є досвіди Франції, Німеччини та Великобританії. Спільними корисними рисами цих систем є акцент на «безперервній підготовці та підвищенні кваліфікації кадрів», пошуку найкращої мотивації та досягненні максимальної ефективності. Однак, науковці застерігають від механічного перенесення цих моделей на український контекст, наголошуючи на важливості їх адаптації до місцевих реалій.

Важливо зазначити, що головну роль у формуванні демократичної культури влади та управління політичною елітою має самоосвіта її представників. У контексті досліджуваної проблеми особливу увагу заслуговує концепція безперервної освіти, тобто навчання протягом усього життя.

За сучасних умов, коли знання швидко зростають і методи навчання змінюються, важливою є адаптація до нових вимог. Щорічно оновлюється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань, а період «напіврозпаду» компетентності фахівця, що вказує на втрату 50% знань через появу нової інформації, для багатьох професій становить менше п'яти років. Рішення цієї проблеми полягає в освіті протягом життя, яка передбачає періодичне оновлення та доповнення базової освіти через додаткові програми. Базова освіта є фундаментом, який доповнюється новими знаннями. Випускник вищого навчального закладу, крім професійних знань, має розвивати здатність

до безперервного навчання протягом усього професійного життя, а також навички комунікації, адаптивності та самовдосконалення.

Розвиток людини як суб'єкта навчання є головним завданням будь-якої освіти. Результатом навчання має бути якісне зміщення в особистості, здатність самостійно визначати цілі та організовувати діяльність для їх досягнення. Цей процес може відбуватися як через самоосвіту, так і через традиційне навчання з використанням викладачів та методологічних інструментів.

Демократія є основою свободи, солідарності та справедливості, яка реалізується через активну участь громадян у керівництві державою. В античній демократії основними критеріями були: «ізономія» (рівність перед законом), «ізотимія» (рівні права для всіх громадян на виконання державних функцій) і «ізогорія» (право кожного громадянина висловлюватися з важливих питань). У демократичному суспільстві «громадянин» розуміється як активний учасник політичного життя, який пов'язаний з нацією, її минулим, теперішнім і майбутнім. Демократія не лише є формою правління, а й фактом співучасті всіх членів нації у розвитку та змінах держави. Тому важливим фактором є трансформація особистості з підданого на активного політичного суб'єкта.

Науковці визначають низку показників політичної культури сучасної демократичної еліти, серед яких:

– політична та моральна відповідальність, що включає відповідальність за ефективність, доцільність і відповідність практичних дій політичним обіцянкам;

– рівень консолідованості еліти;

– політична свідомість;

– джерела та ступінь легітимності діяльності;

– демократичність оновлення еліти, рівень політичної міграції;

– чіткість виконання повноважень (для посадових осіб);

- стиль політичної мови та поведінки, що формує ставлення громадян до політики та держави в цілому;
- дотримання законів, уміння досягати консенсусу, компетентність» [58].

Ці ознаки дозволяють оцінити якість політичної еліти. Окрім того, сучасні дослідники виокремлюють «ціннісні орієнтири» вітчизняної політичної еліти, серед яких:

- прагнення до постійного розширення своїх повноважень та підміна цінностей права і закону політичною та економічною прагматичністю, що призводить до зневажливого ставлення до прав громадян і національних інтересів, а також до низького рівня відповідальності перед громадянами;
- розмитість межі «припустимого у політиці» та нерозуміння обов'язку, відповідальності, законності й моралі;
- стереотип корпоративної свідомості, що виявляється в реалізації приватних інтересів груп чи кіл, небажанням враховувати потреби суспільства;
- усвідомлення цінності влади, яка стає сенсом життєдіяльності еліти, що інколи набуває гіпертрофованого характеру, аж до всевладдя;
- знецінення ідеї державного управління через політичні конфлікти та популістську риторику, маніпулювання суспільною свідомістю;
- «моментократія» — психологія тимчасового правителя;
- родинні та кланові зв'язки, земляцька солідарність;
- відставання розвитку системи цінностей (зокрема, громадянської гідності) політичною елітою від прогресу в широких верствах населення [27].

Науковці також виокремлюють «рецидиви авторитаризму та конфронтаційності», недостачу терпимості і довіри до опонента, а також важливість дії на основі Закону та моральних норм, психологічної еластичності, інтелекту та професіоналізму» [36, с. 131]. Поряд з цим відзначають «популізм, маніпулювання громадською думкою, інтриги та збирання компромату на суперників» [36, с. 133].

Дослідження мотивів управлінської еліти показують, що провідними мотивами є суспільно-доцільні, орієнтація на високопродуктивну й творчу працю. Проте також фіксуються «претензії на привілеї замість турботи про зміцнення державності та відповідальне ставлення до народного надбання», «орієнтація на пошану інших людей», «професіоналізм і важливість самореалізації» та «гідний рівень власного життя – основний мотив чесної праці та самовіддачі» [36, с. 142].

Отже, одним із головних завдань для України є зростання демократичної культури політичної еліти та суспільства, що є складною соціальною проблемою. Важливо усвідомлювати, що національну та патріотичну ідею не можна формувати штучно, «зверху». Можна ефективно впливати на інстинкти або створювати ефект емоційної напруги, викликаючи тимчасовий стан національної пасіонарності, що об'єднає людей навколо певної ідеї. Однак такий підйом зазвичай швидкоплинний, і після нього неминуче настає апатія, психічний занепад і соціальна пасивність. З цієї точки зору демократія, як політичне втілення соціальної волі, передбачає широку участь народу у вирішенні суспільно-політичних завдань, а також взаємозалежність людини і суспільства у формуванні політичних цінностей та культури.

Демократія передбачає, що свобода як окремої особистості, так і суспільства загалом, забезпечується настільки ефективно, наскільки вона не обмежує і не заважає свободам інших. Проте свобода, яка не підкріплена солідарністю і усвідомленням взаємозалежності добробуту кожного від добробуту інших, з часом перетворюється на деструктивний феномен індивідуалізму. Це проявляється у пануванні егоїзму та домінуванні приватно-споживацьких інтересів над суспільним благом.

Сучасність демонструє, що абстрактна національна ідея, позбавлена конкретики, яка б відображала інтереси кожного члена громадянської спільноти, виявляється малоефективною для довготривалого об'єднання суспільства. Якщо ж така ідея пропонується елітою, чия репутація

скомпрометована, вона часто зустрічає опір і відторгнення. У цьому контексті важливим стає утвердження таких цінностей політичної культури, як гідність і право. Гідність є невід'ємною властивістю, що супроводжує людину від народження і втрачається лише з «руйнуванням» її людської сутності. Збереження або втрата гідності залежить як від умов соціального середовища, так і від дій самої особи.

Попри ідейні розбіжності в різних концепціях демократії, всі вони наголошують на необхідності доповнення особистої свободи такими базовими принципами, як соціальна справедливість і солідарність. Демократія функціонує лише тоді, коли свобода індивіда і суспільства реалізується до тієї межі, де вона не починає обмежувати свободи інших. Без підтримки солідарності та розуміння важливості спільного блага свобода може перетворитися на руйнівний егоїзм і домінування приватних інтересів над загальними.

Ключовим механізмом демократії є досягнення компромісу між окремими особами, соціальними групами та суспільством загалом. Толерантність, взаємоповага та взаємодопомога стають засобами запобігання конфліктам як у міжособистісних відносинах, так і в суспільстві. Сутність солідарності полягає у пошуку об'єднуючих, а не розділяючих основ, що сприяють згуртуванню всього суспільства, а не окремих груп, партій чи класів. Солідарність має протидіяти перетворенню на кланову корпоративність і залишатися фундаментом для інтеграції всього соціуму.

Правовим і демократичним можна вважати лише те суспільство, де всі громадсько-політичні та культурно-громадянські традиції мають рівні можливості й доступ до участі в боротьбі за владу. У такому суспільстві не допускається домінування жодної окремої традиції чи групи, а також відсутні привілеї або переваги для певних груп у доступі до влади [22, с. 37].

Таке суспільство інтегроване завдяки тому, що громадяни контролюють і спрямовують своє спільне життя на основі принципів, які враховують інтереси кожного. Ці принципи мають отримувати раціональне

схвалення всієї спільноти. У ньому панують відносини взаємовизнання, за яких кожна людина може обґрунтовано розраховувати на повагу, адже всі є рівними та вільними.

Таким чином, громадсько-політична ідентичність спирається насамперед на етико-правові принципи, глибоко вкорінені в політичній культурі.

Особа, як громадянин, повинна усвідомлювати власну цінність та значення своєї держави. Це усвідомлення базується на можливості самореалізації, яка стає можливою завдяки формуванню високоорганізованої громадянської спільноти. Нація, як найвищий рівень розвитку етносу, сприяє трансформації мислення людей із міфологічного до політичного рівня.

Важливо детально розглянути значення поняття «нація» та з'ясувати, чи може її специфіка впливати на формування національної ідентичності та державотворення. Історія свідчить про труднощі об'єднання різних соціальних верств в єдиний державотворчий процес, який перетворює етнічну групу, об'єднану спільними антропологічними та культурними рисами, на націю – активного суб'єкта державотворення. На відміну від етносу, нація об'єднує громадян як соціокультурну та управлінсько-політичну спільноту, яка може бути заснована на певному етносі, але це не є обов'язковою умовою. Якщо до етнічної культури людина долучається автоматично, народившись у певному середовищі, то засвоєння національних, політичних та громадянських цінностей вимагає свідомої активності та ініціативи.

Абстрактні уявлення про свободу завжди були притаманні людству. Проте свобода – індивідуальна, суспільно-політична чи національна – повинна бути не лише мрією чи недосяжною метою, але й реальним критерієм, що визначає якість розвитку соціуму, держави та становище людини в них. Реформа політичного та соціального життя в Україні часто створює передумови для творчого осмислення і практичного втілення ідей громадянської, правової демократії. Однак у реаліях нашої країни це нерідко обмежується формальним підходом. Політично-елітарні групи

використовують демократичну риторику, проте у своїй повсякденній діяльності нехтують її принципами та не прагнуть до їх реалізації.

Замість реальних дій на підтримку демократичних цінностей відбувається постійне декларування гучних лозунгів і цілей демократизації, що приховує відсутність реальних зусиль. Такий підхід значно уповільнює соціальний, політичний, економічний і технологічний розвиток України, а також ускладнює впровадження ефективних демократично-правових механізмів.

Оскільки політична еліта має бути носієм ідей та принципів, важливих для широких верств суспільства, українській еліті варто зосередитися на пошуку об'єднувальних, а не роздільних принципів державотворення. Це передбачає врахування регіональних особливостей, стереотипів світосприйняття та психологічних характеристик українців. Такий підхід сприятиме побудові демократичної, правової держави, здатної об'єднувати націю навколо спільних цінностей.

Аналіз історичного розвитку України свідчить, що ключовим чинником національної консолідації завжди виступала єдність політичних, економічних та соціальних цілей представників різних класів і регіонів країни.

Важливу роль у згуртуванні суспільства відіграють ціннісні орієнтири політичної еліти, її визначення меж «припустимого» і «неприпустимого» у політичній діяльності, а також формування системи цінностей, які стосуються влади та управління. Еліта має виступати творцем духовних цінностей, носієм загальносуспільних національних інтересів і прагнути до загального блага держави. Її представники повинні усвідомлювати свою історичну відповідальність за процеси розбудови нації та держави.

Це потребує якісної системи політичної та громадянської освіти, яка сприятиме появі лідерів серед української еліти, здатних визначити та реалізувати державотворчі цінності й цілі. Особливо гостро необхідність таких лідерів відчувається в кризові періоди розвитку суспільства, коли потрібні розум, відповідальність, сила волі та рішучість.

Основне завдання політичної еліти полягає у професійному й компетентному управлінні суспільством, турботі про добробут громадян, врегулюванні конфліктів і суперечностей, а також у формуванні авторитету Української держави. Безперечно, важливе значення мають форма правління, співвідношення та взаємодія гілок влади. Більше того, від цінностей влади залежать ключові параметри політичного життя держави» [27].

Наразі залишається актуальною проблема побудови гармонійних внутрішньоелітних відносин, заснованих на взаємній повазі й довірі, які є об'єднувчим чинником еліти, визначають її ефективність та якість.

Основними пріоритетами цієї моделі мають стати компетентність і професіоналізм, відкритість у діях і комунікації з суспільством, відповідальність та орієнтація на служіння інтересам громадян і держави. Важливими є також чесність, порядність, стратегічне та прогностичне мислення, політична воля й моральні принципи.

Висновки до третього розділу

Проаналізовано процеси, які сприяли формуванню в Україні кланово-олігархічного стилю державного управління, та окреслено нові риси поведінки правлячої еліти. Сучасна політична еліта демонструє більшу практичність і прагматизм, зосереджуючись як на державних, так і на власних інтересах. Однак позитивний потенціал цієї тенденції послаблюється через відсутність чіткої стратегічної визначеності. Політична поведінка представників еліти часто залишається ситуативною, із значними коливаннями, що ускладнює досягнення загальнонаціональних цілей.

У пошуках шляхів формування прагматичного стилю мислення та дій політичної еліти розглядаються концепції класиків прагматизму, зокрема ідеї Дж. Дьюї. Особлива увага приділяється аналізу ситуативної й невизначеної моделі поведінки українських владних кіл, яка значною мірою зумовлена механізмами добору політичної еліти через боротьбу регіональних олігархічних кланів.

Досліджено специфіку формування політичної еліти в незалежній Україні, зокрема роль і вплив регіональних політичних еліт. Визначено, що ключовими труднощами оновлення сучасної політичної еліти є її кланова фрагментарність, посилена внутрішньоелітними конфліктами та взаємозалежністю влади й капіталу. Окреслено основні характеристики поняття «клан» у цьому контексті.

Ситуативний прагматизм і невизначеність у взаємодії кланово-фрагментованих владних груп уповільнюють демократичні реформи в Україні. Подолання цієї проблеми потребує як утвердження цінностей конституціоналізму, верховенства права, пріоритетності закону та формалізації інституційних відносин, так і підвищення політичної свідомості й культури еліти та суспільства загалом. Небезпеку становить поширення посередності й непрофесіоналізму як норми політичної діяльності. Одним із способів уникнення цієї ситуації є підвищення значення політичної освіти. Це сприятиме розумінню механізмів досягнення компромісу й консенсусу,

важливості комунікації в політиці, цінності прозорості політичної еліти та дотримання демократичних принципів, формуватиме патріотизм, відповідальність і адаптуватиме до сучасних умов та стандартів життя.

Однією з рис сучасного соціально-політичного життя є зростання рівня інтелектуалізації, яке підсилюється глобалізацією, розвитком інформаційних технологій і становленням «суспільства знань». У цьому контексті актуалізується феномен «інтелектуальної еліти» або «еліти знань». Нова еліта, що складається з інтелектуалів, фахівців і менеджерів, зміцнює управлінські функції й просуває нові цінності культури влади. Ці тенденції свідчать про трансформацію політичної еліти – від «еліти капіталу» до «еліти спеціалістів і носіїв знань». Однак, залишається недостатньо уваги до використання інтелектуального потенціалу України, що потребує більш ефективного вирішення.

Особливої уваги потребує розвиток політологічної освіти для лідерів як ключового засобу формування демократичної політичної свідомості та культури. Вона сприяє орієнтації на загальнонаціональні й суспільні інтереси, підвищенню відповідальності перед населенням, а також забезпеченню високого рівня професійної компетентності у виконанні державотворчих та управлінських завдань.

На тлі світових тенденцій зазначається криза традиційної політики та управління. Замкненість політичних еліт, їхня відірваність від реальних потреб суспільства, використання маніпуляцій та закритих домовленостей, а також зростання недовіри до влади стимулюють попит на «несистемних» або «позасистемних» лідерів. Такі політики часто здобувають широку підтримку громадян, займають ключові позиції в управлінні державою, формують власні команди й визначають стратегічні напрямки розвитку. Однак, їхня роль залишається неоднозначною, що потребує детального аналізу.

Наголошується на важливості чесності та взаємоповаги в політиці як моральних орієнтирів для політичної еліти та суспільства. Дослідження іноземного досвіду показує, що основними інструментами підготовки

потенційних політичних еліт є якісна освіта, досвід громадської або політичної діяльності, а також зв'язки з економічними колами. Водночас не втрачає значення приналежність до «політичних династій».

Отже, що успішність націотворчих і державотворчих процесів в Україні залежить від моделі управління суспільством. Основними пріоритетами мають бути компетентність і професіоналізм, прозорість дій, відповідальність і служіння інтересам держави й суспільства, стратегічне мислення, моральні чесноти й політична воля. Цінності такої еліти повинні включати наукові та управлінські знання, досвід, справедливість, законність, соціальний оптимізм, новаторський підхід і водночас прагнення до конструктивних рішень.

ВИСНОВКИ

Робота присвячена дослідженню сутності, історичних етапів формування та впливу національної еліти на політичний розвиток української держави. Аналіз підтверджує актуальність теми, зважаючи на сучасні виклики, зумовлені геополітичними умовами, особливо повномасштабною війною, яка підвищила значущість консолідації суспільства та ролі національної еліти в державотворчих процесах.

Дослідження довело, що національна еліта є важливим елементом державного управління, розвитку національної ідентичності та консолідації суспільства. Було визначено, що на сучасному етапі особливу роль відіграють політична, військова та інтелектуальна еліти, які, спираючись на моральні цінності, професіоналізм і стратегічне мислення, здатні бути рушійною силою розвитку України.

В історичному контексті роль політичної еліти завжди була поштовхом для розвитку української державності. На кожному етапі історії представники еліти брали активну участь у формуванні політичної стратегії, утвердженні державних інститутів та захисті національних інтересів. Їх внесок у розвиток держави виражався через створення ідей, що визначали напрями розвитку, забезпечували внутрішню стабільність і зміцнювали позиції держави в зовнішньополітичному просторі.

Князі не лише встановлювали правові норми та керували територією, але й активно взаємодіяли з іншими державами, укладали дипломатичні союзи та просуvalи культурні ідеї, які інтегрували Русь у європейський простір. Водночас саме в цей період проявилися проблеми фрагментації еліт, коли міжусобні конфлікти між князівськими родами підірвали стабільність держави й сприяли її ослабленню перед зовнішніми загрозами.

Козацька доба стала новим етапом утвердження української політичної еліти. Гетьмани, старшина та духовенство формували політичні та соціальні основи державного управління, виступали носіями ідей автономії та незалежності. Одним із яскравих прикладів є діяльність Б. Хмельницького,

який зумів об'єднати різні соціальні групи та створити систему управління, здатну забезпечити політичну суб'єктність України. Розбіжності серед еліти й відсутність єдності часто призводили до втрати позицій, що було особливо помітно після періоду Руїни, коли державність козацької України зазнала значних втрат.

Епоха визвольних змагань початку ХХ століття стала часом випробувань для політичної еліти, яка зіштовхнулася з викликами збереження державності в умовах зовнішньої агресії та внутрішніх розколів. Провідні діячі цього періоду – М. Грушевський, С. Петлюра, В. Винниченко та інші намагалися створити незалежну українську державу, одночасно формуючи політичні, військові та соціальні інститути. Попри їх здобутки, розбіжності у стратегіях, та нездатність подолати внутрішні конфлікти стали основними причинами поразки українського державотворення в цей період.

Сучасність демонструє нові виклики та можливості для політичної еліти України. З одного боку, після здобуття незалежності у 1991 році еліта зіткнулася з необхідністю розбудови державних інститутів у складних умовах пострадянського переходу. З іншого боку, внутрішня політична боротьба, корупція та вплив олігархічних груп часто гальмували процеси демократизації та інтеграції України до європейського співтовариства. Однак нові умови, зокрема повномасштабна війна, значно змінили роль еліти. У сучасній Україні політична, військова та інтелектуальна еліти консолідується навколо ідеї захисту суверенітету та стратегічного розвитку. Їхня діяльність сприяє зміцненню державних інститутів, підвищенню міжнародної підтримки й формуванню національної ідентичності.

Історичний досвід свідчить, що наявність єдиної, згуртованої політичної еліти є ключовим фактором успіху державотворчих процесів. Натомість розкол, внутрішня конкуренція чи фрагментація еліти спричиняли політичні кризи, послаблювали позиції держави та навіть призводили до втрати незалежності. Таким чином, консолідація еліти на основі спільних цінностей та національних інтересів є необхідною умовою сталого розвитку

України. Сучасна українська еліта демонструє адаптацію до змін та зростання ролі морально-етичних і професійних критеріїв у формуванні її складу. Підкреслено важливість переходу від економічно-олігархічних основ до меритократичного підходу, що дозволить залучати до національної еліти найкращих представників суспільства, орієнтованих на служіння державі.

Розглянуто також виклики формування еліти в умовах війни. Зростання значення військової еліти, яка забезпечує безпеку держави, та інтелектуальної, що сприяє розвитку економіки знань, є критично важливими для подолання кризових явищ і забезпечення стратегічного розвитку України.

На основі проведеного аналізу визначено проблеми, що стоять на заваді розвитку національної еліти: недостатній зв'язок із суспільством, політична корупція, вплив економічних чинників на процеси прийняття рішень. Для подолання цих викликів пропонується створення системи, яка підтримуватиме прозорість, підзвітність та демократичні принципи функціонування еліт. Значною проблемою для української політичної еліти залишається корупція, яка послаблює довіру суспільства до влади та гальмує реформаторські процеси. Для вирішення цієї проблеми необхідно посилювати контроль з боку громадянського суспільства та впроваджувати прозорі механізми прийняття рішень.

Результати роботи мають значну теоретичну і практичну цінність, зокрема у формуванні нових підходів до розвитку еліти в контексті глобалізаційних процесів. Використання цих результатів можливе як у науковій, так і у освітній діяльності, а також у практиці державного управління.

Дипломна робота демонструє, що національна еліта є не лише суб'єктом, але й інструментом політичного розвитку України. Її ефективність залежить від поєднання моральних цінностей, професіоналізму та здатності до стратегічного мислення. Розвиток еліти на засадах демократичності, відкритості та орієнтації на національні інтереси стане запорукою прогресивного розвитку української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверчук Р. Далекі від народу. Як у світі виховують політичну еліту – та чому люди дедалі більше нею невдоволені. 2019. 24 липня. URL: <https://hromadske.ua/posts/daleki-vid-narodu-yak-u-sviti-vihovuyutpolitichnu-elitu-ta-chomu-lyudi-dedali-bilshe-neyu-nevdovoleni>
2. Алаликіна О. М. Інтеракція політичних еліт в сучасних умовах : специфіка та характеристика / О. М. Алаликіна // Перспективи. – 2022. – № 4 (54). – С. 4-7.
3. Алаликіна О. М. Політичний клас та політичні еліти : теорія та практика / О. М. Алаликіна // Вісник СевНТУ. – 2013. – № 145. – С. 91-94.
4. Афонін Е. А., Крюков О. І. Проблеми становлення політикоуправлінської еліти в перехідних суспільствах. Сучасна політика. Політики і політологи про неї. Київ: ІПіЕНД, 2018. Вип. 12. С.25-33.
5. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Між минулим і майбутнім: відповідальність інтелектуалів за соціально-політичні перетворення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 24. С. 3-10.
6. Балабан Р. Феноменальні риси сучасної політичної еліти України / Р. Балабан // Політичний менеджмент. – 2017 (спеціальний випуск). – С. 54-61.
7. Балацька О. Б. Політична еліта України в процесі демократичної модернізації / О. Б. Балацька // Грані. – 2020. – № 1 (69). – С. 132-136.
8. Білозерова Я. Роль інтелектуальної еліти в модернізації українського суспільства. Політичне життя. Вип. 4. 2021. С. 10–14. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/11909>
9. Влада-демократія-контроль. Повідомлення прес-служби Рахункової палати від 31 травня 2011 року. Сайт Рахункової палати. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16736857>

10. Воронянський О. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт. Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2022. № 1013, Вип. 21. С. 75–79. URL: <http://surl.li/sodau>
11. Воронянський О., Євсєєв С., Журавльов Ю., Зайончковський Ю. Національний суверенітет: український вимір в контексті світової політичної думки. Харків: «Міськдрук», ХНТУСГ ім. Петра Василенка, ХНУБА, 2017. 284 с. URL: <http://surl.li/sfnsm>
12. Гладка Д., Похило І. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. ВНТУ, 2018. URL: <http://surl.li/sodda>
13. Головатий М. Підготовка молодого політичного еліти як дієвий засіб розвитку політичного консенсусу / М. Головатий // Політичний менеджмент. – 2017. – Спеціальний випуск. – С. 62-71.
14. Головатий М. Ф. Проблеми і біль становлення української еліти / М. Ф. Головатий // Нова політика. – 2019. – № 2. – С. 45-49.
15. Д'юї Дж. Демократія і освіта. Львів: Літопис, 2003. 289 с.
16. Давидов І. Виборчі кампанії як фактор становлення регіональних еліт в Україні / І. Давидов // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – К. : Вид-во НАДУ, 2021. – Вип. 2. – 234 с.
17. Данієлян Д. Управлінська еліта в сучасній Україні: стан, перспективи формування. Цифрове суспільство: фінанси, економіка, управління: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2020. С. 221–223. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/4117/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
18. Донченко О. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. Юридичний науковий електронний журнал. Вип. 3. 2021. С. 15–19. URL: http://sej.org.ua/3_2021/4.pdf
19. Дроботун Д. Періодизація формування політичного еліти в Україні у контексті дії медіачинника. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 91. Ін-т держави і права імені

В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2022. С. 182–194.

20. Залисова О. М. Політична еліта та її погляд на людину скрізь призму ідеології / О. М. Залисова // «Людина в силовому полі влади та ідеологій» XV Всеукраїнська наукова конференція для студентів і молодих науковців (27-28 квітня 2012 р., Львів : Інститут релігії і суспільства Українського Католицького університету). – 2022. – С. 280-286.

21. Зеленько Г. І. Політична система та політичний режим: пошук ліків від вірусу самознищення. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С.7-49.

22. Зінченко В. В. Інституалізація демократичного самоуправління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні. Віче. 2019.194 № 19. С. 34-37.

23. Калуцький С. С. В'ячеслав Липинський про становлення політичної еліти Української держави середини XVII ст. в умовах взаємовпливу Сходу та Заходу. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця : б. в. 2017. С. 18–21.

24. Кельман М., Кристиняк М. Роль еліт у побудові сучасної держави та основні теоретичні засади щодо удосконалення процесі їхньої діяльності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Т. 7. № 1. 2020. С. 43–47. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.043>

25. Кобець Ю., Мадрига Т. Якість політичної еліти України в контексті демократичних перетворень. Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2019. № 4 (56). С. 70–80. URL: <http://surl.li/soder>

26. Ковалевський В. О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні / В. О. Ковалевський // Еліти і

цивілізаційні процеси формування націй. – Т. 2. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2016. – С. 501-511.

27. Козаков В.М. Політична еліта: особливості суб'єкт-об'єктної взаємодії механізмів формування системи цінностей державного управління в Україні. Незалежний культурологічний часопис «І». 2016. № 45. С. 108- 114. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/kozakov.htm>

28. Козьма В. Вплив політичної еліти на процес консолідації демократії. Освіта регіону. 2021. Випуск № 4. С. 177-181.

29. Корнієнко В. О., Добіжа В. В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2019. 159 с.

30. Коротков Д. С. Становлення політичної еліти України в контексті переходу від тоталітаризму до демократії. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2020. Вип. 19. С. 85-94.

31. Коротков Д. Політична еліта України: становлення та розвиток у виборчому процесі: монографія. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2022. 207 с.

32. Кочубей Л. «Політична еліта» і «політичний клас»: класичні та сучасні підходи до визначення понять. Політичний менеджмент. Український науковий журнал. 2018. Спецвипуск. С. 24-32.

33. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 452 с.

34. Кристиняк М. Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. Academic Journals and Conferences. Вип. 7. № 27. 2020. С. 78–81. URL: <https://doi.org/10.23939/law2020.27.078>

35. Кройтор А. Роль консолідації еліти в процесі демократичного транзиту в Україні. Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 71. С. 126–135.

36. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2016. 252 с

37. Кукуруз О. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. К.: Наукова думка, 2020. 200 с.

38. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи: монографія / кер. проекту Ю. Якименко. Київ: Центр Разумкова, 2018. 232 с.
39. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів: Сіверянська думка, 2016. 286 с.
40. Лєскова Л. Проблеми формування нової управлінської еліти в Україні. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 1 (48). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/1/08.pdf>
41. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. Т. 2. Київ: Основи, 1994. 573 с.
42. Лісничук О. Хто такі «системні» і «несистемні» політики в Україні. URL: <https://hvylya.net/analytics/politics/hto-taki-sistemni-i-nesistemni-politiki-v-ukrayini.html>
43. Логвиненко О. С. Особливості концептуалізації майбутнього суб'єктами регіональної еліти / О. С. Логвиненко // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень. Серія : Політологія і етнологія. – К. : ІІЕНД, 2023. – Вип. 22. – С. 33-48.
44. Майбутнє еліт або еліти майбутнього: провідні інтелектуали обговорили проблему української еліти. URL: <http://uamoderna.com/event/future-elites-discussion>
45. Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. Наукові записки ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. Вип. 5 (49). С. 83-93.
46. Науменко О. Європейський шлях рекрутування політичної еліти: досвід та перспективи для України. Політикус: наук. журнал. 2022. Спецвипуск. С. 79–84. URL: <http://surl.li/soeny>
47. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2019. – Вип. 5. – С. 46–51.

48. Ніколенко В. Соціологічна думка В.К. Липинського: права держава, гетьманат і хліборобський клас. Грані. 2019. Вип. 22. № 4. С. 74–82. URL: <http://surl.li/soeot>

49. Нікончук Н. Вибори як інструмент оновлення і трансформації політичної еліти України. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2020. Вип. 20. С. 189–196.

50. Новакова О. Формування правлячого класу в Україні: сучасні тенденції наукового дослідження. Соціологічні дослідження. Збірник наукових праць. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. №8. С.70-97.

51. Орлів М. С. Розвиток системних лідерів для державного управління за індивідуально-центричним та системно-орієнтованим підходами. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1217>

52. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994, 420 с.

53. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року. Київ: Центр Разумкова, 2017. 94 с. URL: <http://surl.li/bzaxf>

54. Охотникова О. Проблеми формування управлінської еліти в Україні: теоретичний аналіз. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 4 (57). Ч. 1. С. 37–47. URL: <http://surl.li/soeqy>

55. Панасюк В. А. Дослідження феномену української політичної еліти періоду Гетьманщини у вітчизняній та зарубіжній науці / В. Панасюк // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Вип. 136/2012. Серія : Політологія. – Севастополь, 2012. – С. 84-88

56. Пелих Б. Формування та розвиток національної самосвідомості українського суспільства. 2019. С. 353–354. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34947/1/353.pdf>.

57. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства. Журнал Універсум. Вип. 3-4 (77-78). 2020. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2000/2/elita.html>.

58. Піхун О. Особливості формування політичної культури владної еліти в Україні. Національний університет «Острозька академія». Науковий блог. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/osoblyvosti-formuvannyapolitychnoji-kultury-vladnoji-elity-v-ukrajini/>

59. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

60. Політичні ризики і політична стабільність в Україні. Документ УНЦПД з оцінювання глибини політичних ризиків. Випуск 9: Політичне посилення інституту президентства. Законодавче та економічне забезпечення інтересів владних груп. 20 січня 2012 року. Київ: УНЦПД, 2012. 15с.

61. Попович М. Українська модель суспільного розвитку: бажання і реальність. Філософська думка. 2020. № 2. С. 5–11.

62. Постоловська О. Запит суспільства на «несистемних» політиків: до проблеми вивчення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Відп. ред. 205 О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск 25. С.57-61.

63. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-dovirydo-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2>

64. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Загальнонаціональне дослідження проведене соціологічною службою «Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова» (7-14 лютого 2019 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей). URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-dovirydosuspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

65. Романцов В. М. Становлення козацької держави у добу Національновизвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років ХІХ – початку ХХ ст.): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2015. 284 с.
66. Романюк О. І. Циркуляція політичних еліт в умовах демократії та її особливості на посткомуністичному просторі. Вісник Харківського національного університету ім.В. Н. Каразіна. № 912: Серія: Питання політології. Вип.17. 2020 . С. 99-107.
67. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні Української держави / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2018. – № 2. – С. 2-20.
68. Сас П. М. Витоки українського націотворення: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 702 с.
69. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція ХVІІ ст. (1648–1676 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
70. Требін М. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. За ред. Л. Тovaжнянського, О. Романовського. Х. : НТУ «ХПШ», 2010. Вип. 26 (30). С. 110–118.
71. Фицик Л. А. Виникнення та еволюція української козацької старшини Гетьманщини (1648-1782 рр.). Історіографія проблеми : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Л. А. Фицик. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 20 с.
72. Хорішко Л. Перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України. Політичне життя. Вип. 3. 2019. С. 130–136. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7378>
73. Ціммерман Дж. Учасницька демократія: відродження популізму / Дж. Ціммерман // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2015. – С. 263-304.

74. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади в Україні у контексті Революції гідності. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7329/1/Tsokur.pdf>

75. Чульська К. Особливості сучасних умов функціонування національних еліт України. Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Восьмої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. Під заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 199–201.

76. Шайгородський Ю. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації / Ю. Шайгородський, К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 176–182.

77. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. – Львів, 2020. – 462 с.

78. Шелудченко М., Анненков В. Деякі аспекти формування національної еліти України в умовах навчального закладу. Актуальні проблеми в системі освіти: заклад загальної середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти: зб. наук. праць матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9 червня 2020 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н.П. Муранова. К.: НАУ, 2020. С. 163–167.

79. Шкурат І. В. Оцінка ресурсного потенціалу регіональної еліти при розробці виборчих технологій / І. В. Шкурат // Ефективність державного управління (регіональний аспект) : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. – Л. : ЛФ УАДУ, 2021. – С. 182–184.

80. Шульга М. Правляча еліта сучасної України / Шульга М., Потехін О. та ін. // Аналітична доповідь Інституту соціології НАН України. – 2018. – № 10. – 92 с.

81. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004–2007 роках / Ю. Якименко // Політичний менеджмент. – 2018. – № 2(29).

82. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: мідіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. Одеса: Астропринт, 2019. - 288 с.
83. Якубовський О. П. Кадри, еліти, лідерство в державному управлінні / О. П. Якубовський, Л. Л. Приходченко. Одеса: ОФ УАДУ, Оптимум, 2021. – 173 с.
84. Яровий І. Національна еліта як категорія політології. Збірник студентських наукових праць кафедри Юнеско. Вип. 2. 2020. С. 100–103. URL: <http://surl.li/soesy>
85. Habermas J. On the Pragmatics of Social Interaction. Polity, 2014. 216 p.
86. Habermas J. Philosophical Introductions: Five Approaches to Communicative Reason. Polity, 2018. 200 p.
87. Klaus Stern. The genesis and evolution of europeanamerican constitutionalism: some comments on the fundamental aspects. Anuario Iberoamericano de Justicia Constitucional. núm. 9, Madrid (2005), págs. 499-513. URL: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1986440.pdf>
88. Mills C.W. The Power Elite: Comment on Criticism. Dissent. 1957. Winter. Vol. 5. P. 22–34.
89. Young, M. The Rise of the Meritocracy. An Essay on Education and Equality. London: Penguin Books. 1961. 190 p.
90. Young, M. Revolution from Within: Cooperatives and Cooperation in British Industry [with Marianne Rigge]. 1983. 209 p.